

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Faculty of Letters

**ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE
EDEBİYATLARI BÖLÜMÜ**

Contemporary Turkish Dialects And
Literatures

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

COMPARATIVE TURKISH DIALECTS AND LITERATURES

ISSN/2822-4795

Kasım/November 2023

Cilt/Volume 2

Sayı/Issue 4

Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

COMPARATIVE TURKISH DIALECTS AND LITERATURES (CTDAL)

**KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ
VE EDEBİYATLARI**

ISSN: 2822-4795

Yıl / Year: November / Kasım 2023

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 4

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctdal>

ATATURK UNIVERSITY
COMPARATIVE TURKISH DIALECTS AND
LITERATURES
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
COMPARATIVE TURKISH DIALECTS AND
LITERATURES

■Yıl / Year Kasım / November 2023 ■Cilt/ Volume 2 ■Sayı 4 /Issue 4

Yayımlayan / Published

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Dilaver Düzgün

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Secretary

Prof. Dr. Sedat Adıgüzel

Baş Editör/ Chief Editor

Prof. Dr. Hüseyin Baydemir

Editör/ Editor

Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Karkınlı

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Hüseyin Baydemir (Atatürk Üniversitesi)
Güney-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Atatürk Üniversitesi)
Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Atatürk Üniversitesi)
Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Atatürk Üniversitesi)
Kuzey-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Yabancı Dil Editörü/ Editor of Foreign Language

Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Kazak Türkçesi)
Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Azerbaycan Türkçesi)
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Kırgız Türkçesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırı (Özbek Türkçesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rahman Özdemir (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç (Türkmen Türkçesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Başkan) (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Baydemir (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Recai Kızıltunç (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırı (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Karkınlı (Atatürk Üniversitesi)

Yabancı Dil Danışma Kurulu

Foreign Language Advisory Board

Doç. Dr. Kubilay Geçikli (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz Aras (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hadi Bak (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rahman Özdemir (Atatürk Üniversitesi)

Teknik Redaksiyon/ Technical Reduction

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Ekici
Arş. Gör. Sümeyye Betül Akbulut Tayhan

Halkla İlişkiler/ Public Relations

Dr. Elif Koç

Kapak Tasarım / Cover Design

Atatürk Üniversitesi Marka Yönetim Birimi

Dizgi / Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
25240 ERZURUM
Telephone: 0 442 231 8166
e-posta: turklehceleri@atauni.edu.tr

Comparative Turkish Dialects and Literatures dergisi Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki defa yayımlanan uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir. ACARINDEX, Research Bible, Academindex, Google Scholar ve Ideal Online indeksleri tarafından taranmaktadır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumlulukları yazarlara aittir.

Comparative Turkish Dialects and Literatures is an international scientific refereed journal published twice a year in May and November. It is indexed by ACARINDEX, Research Bible, Academindex, Google Scholar and Ideal Online indexes.

The scientific and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors.

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü olarak *Comparative Turkish Dialects and Literatures* adlı dergimizin dördüncü sayısıyla karşınızdayız. Dergimizin bu sayısında, alanında uzman hakemler tarafından incelenmiş, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatlarının birçok alanına katkı sunabilecek 5 araştırma ve 1 kitap tanıtım yazısı olmak üzere 6 çalışma yer almaktadır.

Hedefimiz dergimizi, yayın kurulunu ve danışma kurulunu yurt içi ve yurt dışı bilim insanlarıyla zenginleştirerek uluslararası üst indekslerde taranan bir dergi niteliğine kavuşturmaktır. Bu süreçte önemli desteklerini gördüğümüz Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yöneticilerine, yazar ve hakem olarak katkıda bulunan kıymetli bilim insanlarına, dergimizin yayım sürecinde gayret gösteren meslektaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Aftondil ERKINOV

(Özbekistan Milli Üniversitesi / Özbekistan)

Prof. Dr. Anarkul SALKINBAY

(Kazakistan Farabi Üniversitesi / Kazakistan)

Prof. Dr. Cepbarmammet GÖKLENOV

(Dövmemmet Azadı Adındaki Türkmen

Milli Dünya Dilleri Enstitüsü / Türkmenistan)

Prof. Dr. Dilnoza JAMOLIDDINOVA

(Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü / Özbekistan)

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

(Ankara Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Esmira FUAD

(Azerbaycan M. B. A. Nizami Gencevi

Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan)

Prof. Dr. Nilufar YULDOSHEVA

(Karşı Devlet Üniversitesi / Özbekistan)

Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK

(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Gülhan ATNUR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Gülnat ABIKENOVA

(Aleyhan Bokeyhan Üniversitesi / Kazakistan)

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Gulbaxor TOJIEVA

(Karşı Devlet Üniversitesi / Özbekistan)

Prof. Dr. Kurmanbek ABAKİROV

(Yusuı Balasagun Milli Üniversitesi / Kırgızistan)

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ

(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Saodat MUHAMMADOVA

*(Alişir Nevaı Taşkent Devlet Özbek
Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)*

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Salimahon MIRZAYEVA

(Andican Devlet Üniversitesi / Özbekistan)

Prof. Dr. Selahittin TOLKIN

(Anadolu Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Doç. Dr. Shaxnoza KAXXAROVA

(Uluslararası İnovasyon Üniversitesi / Özbekistan)

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Doç. Dr. Barnohon ABDURAHMANOVA

(Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü / Özbekistan)

Doç. Dr. Xayrillo XOMIDOV

(Taşkent Devlet Şarkinaslık Üniversitesi / Özbekistan)

Dr. Öğr. Üyesi Nevro'zbek RAXIMOV

*(Alişir Nevaı Taşkent Devlet Özbek Dili ve
Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)*

HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Abdullah ARSLAN
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Aftondil ERKİNOV
(Özbekistan Milli Üniversitesi / Özbekistan)
- Prof. Dr. Cepbarmammet GÖKLENOV
(Dövlətmammet Azadı Adındaki Türkmən Milli Dünya Dilləri Enstitüsü / Türkmənistan)
- Prof. Dr. Dilnoza JAMOLIDDİNOVA
(Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü)
- Prof. Dr. Dilora NABIYEVA
(Andican Devlet Üniversitesi / Özbekistan)
- Prof. Dr. Erdoğan UYGUR
(Ankara Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK
(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Esmira FUAD
(Azerbaycan M. B. A. Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan)
- Prof. Dr. Gülhan ATNUR
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Gülnat ABIKENOVA
(Aleyhan Bokeyhan Üniversitesi / Kazakistan)
- Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN
(Ordu Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Kurmanbek ABAKİROV
(Yusuf Balasagun Milli Üniversitesi / Kırgızistan)
- Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Anarkul SALKINBAY
(Kazakistan Farabi Üniversitesi / Kazakistan)
- Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ
(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Veli Savaş YELOK
(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Saodat MUHAMMADOVA
(Alişir Nevaî Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)
- Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Prof. Dr. Murat KACIROĞLU
(Erzurum Teknik Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ
(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
- Doç. Dr. Süleyman Kağan YALÇIN
(Fırat Üniversitesi / Türkiye)
- Kuanyshbek MALIKOV
(L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi / Kazakistan)
- Doç. Dr. Dilfuza NURMANOVA
(Andican Devlet Üniversitesi / Özbekistan)
- Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV
(Karabük Üniversitesi / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Murad HALMET
(Kastamonu Üniversitesi / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Nevro'zbek RAXIMOV
(Alişir Nevaî Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Şureddin Memmedli (Ardahan Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkin EMET (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Könül SEMEDOVA (Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi)
Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurlana MUSTAFAYEVA (Bakü Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Akif GÖZİTOK (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhamə QƏSƏBOVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Dr. Öğr. Üyesi Moldir ILGISHEVA (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Maia MESKHIDZE (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Gulvira DARMENOVA (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nadir ACET (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKSU (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Gürcü Harfli Türkçe İncilde (Ghti) Anlam Karışıklığı Oluşturan Bazı Örnekler Üzerine
Some Information About Confusion of Meaning In Turkish Bible with Georgian Letters.....(1-9)

Tamar KAROSANIZDE KIRSAC

Araz Obrazı Naxçıvan və Şərqi Anadolu Folklor Örnəklərində.
Image Of Aras In Nakchivan And Eastern Anatolia Folklore Examples .....(11-28)

Elxan YURDOĞLU MƏMMƏDOV

Qazaq Xalıq Erteğileri Arqılı Oquwşılardıñ Adamğerşilik Tärbiyesin Qalıptastırw
Formation of Education of Students with Kazakh People's Treasur.....(29-38)

Gulnur BELGİBAYEVA

Uygur Türkçesinde Kuş Adlarında Alt Anlamlılık (Hiponimi)
Sub-Semanticity (Hyponymy) in Bird Names in Uighur Turkish.....(39-48)

Muhammet GÜNTAY

Nahçıvan Ağzında Kullanılan -Lan, -Len Eki Üzerine Bir İnceleme
A Review On -lan, -len Supplement Used in Nakhçivan Dialect .....(49-56)

Nuray ALİYEVA

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Sührâb-Nâme
Sührâb-Nâme.....(57-63)

Salih ÖZYURT

Dergi Yayın İlkeleri .....(65-70)
Policies and Guidelines .....(71-77)

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 2, Sayı / Issue 4, Kasım / November 2023, 1-9

Atıf/Citation: Karosanizde Kırsac, T. (2023). Gürcü Harfli Türkçe İncilde (Ghti) Anlam Karışıklığı Oluşturan Bazı Örnekler Üzerine. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 2(4). 1-9.

**GÜRCÜ HARFLİ TÜRKÇE İNCİLDE (GHTİ) ANLAM KARIŞIKLIĞI
OLUŞTURAN BAZI ÖRNEKLER ÜZERİNE***

Some Information About Confusion of Meaning In Turkish Bible with Georgian Letters

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 04.10.2023 / Kabul Tarihi: 27.11.2023)

Tamar KAROSANIZDE KIRSAC*

Özet

Dinî metinlerin çevirisi, ilahi mesajın tarih boyunca yayılmasında büyük rol oynamıştır. Yeni Ahit olarak da adlandırılan İncilin dünyanın birçok dilinde çevirisi vardır. Gürcü harfleri ile yazılmış ve Gürcüceden Türkçeye (Ahıska ağızına) çevrilmiş İncil de bunlardan biridir. Tarihe bakıldığında din metinlerinin çeviriminde en baştan beri “sözcüğü sözcüğüne” çeviri stratejisi seçilmiştir. Tarih boyunca kutsal kitapları çevirmenlerden orijinale yakın bir şekilde aktarmaları istenmiştir. Daha sonra dini metinleri çevirirken kullanılan bu strateji kimileri tarafından desteklenmiş kimileri ise bu tür çevirinin anlaşılması güç bir çeviri olduğunu iddia etmişlerdir. Çevrilen her kutsal kitapta olduğu gibi Gürcü Harfli Türkçe İncil’de “kelime kelimesine” çeviri stratejisi izlenmiş kaynak metne yakın bir çeviri yapılmaya çalışılmıştır. Çevirmenin

---

* Bu makale, “Gürcü Harfli Türkçe İncil’in Söz Dizimi” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Öğr. Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Lecture, Recep Tayyip Erdoğan University Faculty of Science and Letters, Contemporary Turkish Dialects and Literatures*, tamar.karosanizde@erdogan.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4604-8267>.

kaynak diline yakın bir metin oluşturma çabası bazı anlam karışıklıklarına sebep olmuştur. Eserde anlam karışıklıklarının bir başka sebebi ise çeviri sırasındaki dikkatsizliktir. Az sayıda da olsa dikkatsizlikten oluşmuş bazı örneklerle rastlanmak mümkündür. Bu çalışmada Gürcü Harfli Türkçe İncil’de çeviri sırasında oluşan anlam karışıklıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: anlam karışıklığı, Gürcüce, Ahıska ağzı, Gürcü harfli Türkçe İncil, çeviri tutumu.

Abstract

Throughout history translation of Holy Books played a major role in spreading the divine message. New Testament, has been translated into many languages of the world. Turkish Bible with Georgian Letters is one of them. This Bible was translated from Georgian into Turkish (Ahıska dialect). The strategy of “word-for-word” translation has been chosen in the translation of the Bible. Throughout history the strategy of “word-for-word” translation has been preferred in the translation of Holy Books. “Word-for-word” translation strategy was supported by some scientists, while others propounded that the type of translation was difficult to understand. The “word-for-word” translation strategy was followed in the Turkish Bible with Georgian Letters, as well as in all translated Holy Books. The translator was tried to be made close to the original text. The translator’s endeavour to create a text close to the source language has caused some confusion of meaning. Another reason for this is inattention. Some of confusion of meaning caused by the translator. The number of it is small. In this study, the confusion of meaning in the Turkish Bible with Georgian Letters will be emphasized.

Key words: confusion of meaning, Georgian language, Ahıska dialect, Turkish Bible with Georgian Letters, translation attitudes

Giriş

Gürcü Harfli Türkçe İncil, Gürcü harfleri ile yazılmış Türkçe eserdir. Eser Gürcüceden Türkçeye (Ahıska ağızına) çevrilmiştir. Kimin tarafından çevrildiği bilinmeyen eserin biri 27 Eylül 1739 tarihli ikincisi 1881 yılında Aleksî Bakradze tarafından kopya edilmiş nüsha olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Çevirmenin Gürcü olduğu düşünülmektedir. Çevirmenin ismini belirtmemesi eski çevirmenler tarafından izlendiği gelenekten kaynaklanmış olabilir. Eski çevirmenler, yaptıkları çalışmalarını isimsiz bırakmışlardır. Çevirmenlerin bu davranışının kaynağı Hristiyan etiği olmalıdır: “Doğruluğunuzu insanların gözü önünde gösteriş amacıyla sergilemekten kaçınınız.” (Matta, 6,1); “Gizlilik içinde yapılanı gören babanız sizi ödüllendirecektir.” (Matta, 6,6).

Gürcü alfabesi dünyada bulunan on dört orijinal alfabeden biridir. Gürcüce yazı dili çok eskiye dayanmaktadır. Gürcü alfabesi hakkındaki bilgiler Gürcü ve yabancı tarihî kaynaklarda bulunmaktadır. Buna rağmen onun ortaya çıkış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Gürcüce ile yazılan ilk yazıt olarak Nekresi Sütun yazıtı (M.Ö. IV-II. yy. ait) kabul edilmektedir. Gürcü alfabesinin üç grafik çeşidi vardır: Asomtavruli (Mrglovani), Nuskhuri (Khutsuri) ve Mkhedruli. Gürcü Harfli Türkçe İncil, Gürcü alfabesinin son grafik çeşidi olan “mkhedruli” ile yazılmıştır.

“Ahıska bölgesi ağızı Türkiye’nin kuzeydoğusunda yer alan Artvin ilinin Ardanuç, Artvin Merkez, Yusufeli, Şavşat ilçeleri, Ardahan’ın Posof yöresi ile büyük ölçüde paralel, Erzurum’un Çoruh ırmağı ve kollarındaki yerleşim birimleri ile pek çok özellik bakımından ortak, bazı hususlarda ise Doğu Karadeniz ağızları ile de ortaklaşan yönlere sahiptir” (Karahana, 1996: 630).

Hristiyanlar için Kutsal Kitap iki bölümden oluşmaktadır: Eski ve Yeni Ahit. Eski Ahit, İbranice yazılmıştır. Otuz dokuz kitaptan oluşmaktadır. İlk beş kitap Musa’ya verilen Tevrat’tır. Eski Ahit Mezmurlar, Süleyman’ın Özdeyişleri, Vaiz ve Ezgilerin Ezgisi kitaplarını, ayrıca Eyüp, Yunus, Yeremya, Yeşaya ve Daniel peygamberlerin kitaplarını içerir. Yeni Ahit yirmi yedi kitaptan oluşmaktadır. Yeni Ahit, Grekçe (Yunanca) yazılmıştır. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna olmak üzere ilk dört kitap İncili oluşturmaktadır. İncil, İsa’nın yaşamını, öğretilerini, ölümünü ve dirilişini anlatmaktadır. Yeni Ahit’in ikinci kısmı Elçilerin İşleri Kitabı’dır. İsa’nın ölümünden sonra elçilerin faaliyetlerini anlatan bölümdür. Üçüncü kısmı Hristiyanlara yol göstermek için yazılmış mektupları içermektedir. Son kısmı Kıyamet Kitabı olarak da bilinen Vahiy Kitabı’dır.

Septuaginta (İbraniceden Yunancaya çevrilmiş Eski Ahit) kutsal kitabın en eski çevirisidir. Septuaginta ile ilgili önemli kaynak olan Aristeas’ın mektubunda söz konusu tercüme hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Mektuptaki bilgilere göre orijinale yakın bir metin oluşturabilecek çevirmenlerin seçilmesi gerektiğini en önemli şart olarak baştan belirtmiştir (Kharanauli 4-5). Kutsal kitapların çevirisi hakkındaki ilk görüşler daha sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Kutsal Kitap’ın Latinceye ünlü Vulgata çevirisini yapan Hieronymus (348-420) Pammakyus’a çeviri konusundaki düşünce ve ilkelerinden bahsettiği mektubunda kutsal kitaplarda kelimelerin dizilişinin bile başlı başına bir giz olduğunu belirtmektedir (Kızıltan, 2000:78). Septuagint’ten başlayan çeviri geleneği Yeni Ahit’in çevirimlerinde de devam etmiştir.

Kutsal kitapların çevirilerinde izlenen tutumun amacı orijinal metnin olduğu gibi anlamını değiştirmeden aktarmaktır. Fakat bu tür çevirilerde çevirmenler anlamdan çok biçime odaklandıklarından çevirilerinde anlam karışıkları söz konusu olabilmektedir. Gürcü Harfli Türkçe İncil'de çeviri sırasında oluşmuş anlam karışıklıklarına rastlanılmaktadır. Bunun sebebi genellikle çevirmenin anlamdan çok biçime önem vermesidir. Fakat az sayıda da olsa çevirmenin dikkatsizlik sebebiyle gözden kaçan örnekleri de mevcut. Eserde rastlanan anlam karışıklıkları aşağıdaki gibidir:

Kaynak Dilde Biçim Olarak Benzer, İşlevsel Olarak Farklı Eklerin ve Kelimelerin Karıştırılması

Eski Gürcücede çokluk eki **თა (ta)** ile vasıta hâli eki **ითა (ita)** biçim olarak benzenmektedir. Vasıta hâli eki almış isim çokluk eki almaz. Bu durumda ismin teklik ve çokluk halleri bağlama bakılarak ayırt edilmektedir. Çevirmen çeviri sırasında vasıta ekini çokluk eki olarak çevirmiştir. Ayrıca yönelme hâli eki de eklemiştir. Bunun sebebi eski Gürcücede vasıta hâlinin yön gösterme fonksiyonunun da olmasıdır (Pogti 1947: 281). Bu durum örnek cümledeki anlam karışıklığına sebep olmuştur. Kaynak dilinde vasıta anlamı taşıyan ek, hedef diline çokluk eki+yönelme hâli eki olarak aktarılmıştır:

gemilara gecharikan ozi yatdi (GHTİ 209/17)

და მი-რად-ვიდოდეს იგინი ნავითა, მიეძინა (ლუკ., 8,23)

Olması gereken anlam: Gemi ile geçerken o, uyudu; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Gemilere geçerken o, uyudu.

Kaynak dilde **ესე (ese)** “bu” zamiri ile **ესე (ese)** “böyle” zarfı biçimsel olarak aynıdır. Tercüman, Gürcüce cümlede “bu” zamiri anlamında kullanılan **ესე** “ese” kelimesini Türkçeye “böyle” zarf şeklinde çevirmiştir. Bu durum, Türkçede anlam karışıklığına neden olmuştur:

hamisi beyla oldi ki kam[i]l olunsun o ki peğanbarina Rabidan deilmişdur (GHTİ 209/17)

ესე ყოველი იქმნა, რადთა აღესრულოს სიტყუად იგი უფლისად, პირითა წინაწარმეტყუელისადთა თქუმული.(მათ., 1,22)

Olması gereken anlam: Bütün bunlar, Rabb’in peygamber aracılığıyla dediği bu söz yerine gelsin diye oldu; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Rabb’in peygamber aracılığıyla dediği bu söz yerine gelsin diye bütün bunlar **böyle** oldu.

Kaynak dilde **მრავალნი** (mravalni) “çok” kelimesi bir isim olup örnek cümlelerde özne görevinde kullanılmıştır. Tercüman kelimenin sadece şekline bakarak kaynak dilindeki bağlamı dikkate almadan **მრავალნი** (mravalni) “çok” kelimesini Gürcüceden olduğu gibi aktarmış ve bu şekilde çevirmesi aşağıdaki karışıklığa sebep olmuştur: Kaynak dilde **özne** görevinde kullanılan **მრავალნი** (mravalni) “çok” kelimesi, hedef dilde “**ყოფი**” **zarfı** gibi görünmektedir:

*o çağda **ყოფი** şeklanular birbirini taslim edarlar u birbirini sevmazlar (GHTİ 84/5-7)*

და მაშინ დაბრკოლდებოდიან **მრავალნი** და ურთიერთას შინაგან სცემდენ და იძულებდენ ურთიერთას (მათ., 24,10)

Olması gereken anlam: O zaman çok [insan] imandan sapar, birbirlerini teslim eder ve birbirlerini sevmeyiz; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** O zaman çok imandan sapar, birbirlerini teslim eder ve birbirlerini sevmeyiz.

Eksik Ek Kullanımı

Eski Gürcücede **თ (t)**, **თა (ta)** çokluk eki almış isim, hâl eki almaz. Bu gibi durumlarda hâl eki işaretlidir. Fakat bağlamı dikkate alarak hangi hâl ekinin işaretli olduğu anlaşılmalıdır. Çevirmen söz konusu durumu aktarırken kaynak dilinin etkisi altında kalmış, hedef dilinin yapısını dikkate almadan Gürcücede hal eki işaretli olan kelime Türkçeye de aynı şekilde işaretli aktarmıştır. Bu durum, cümlede anlam karışıklığı oluşturmuştur. Kaynak dilde **yönelme tümleci**, erek dilde **özne** olarak görülmektedir. Örnekler aşağıdaki gibidir:

olar daha inanmadılar (GHTİ 169/14-15)

არც მათ ერწმუნენ (მარკ., 16,13)

Olması gereken anlam: [Öbürleri] onlara da inanmadılar; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Onlar da inanmadılar.

*bir masal **olar** d[i]yaridi (GHTİ 200/3)*

ეტყოდა მათ იგავსაცა (ლუკ., 6,39)

Olması gereken anlam: [O] onlara bir mesel anlattı; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** onlar bir mesel anlattı.

***takliplular** bir masali gena d[i]yaridi zahra bildi ki iştoralidi meclışlarda irali oturmağa 240/18-241/1*

ეტყოდა ჩინებულთა მათ იგავსა, შეისწავებდა, ვითარ-იგი ზემოჯდომასა ირჩევდეს (ლუკ., 14,7)

Olması gereken anlam: [O] Meclislerde ön taraflarda oturmak istediklerini anladığı için **davetlilere** bir mesel daha anlattı. **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** **Davetliler**, meclislerde ön taraflarda oturmak istediklerini anladığı için bir mesel daha anlattı.

Hedef dili ile erek dilde tamlayan tamlanan eklerin kullanımı büyük oranda farklılık göstermektedir. Bu durum çeviride hatalı kullanıma yol açmaktadır. Örnek cümlede çevirmen tamlayan ile tamlanan eki kullanmamıştır. Bu durum, aşağıdaki anlam karışıklığına sebep olmuştur:

zinan yaramaz uşağlardur. (GHT 43/15-16)

ღუარძლი იგი არიან ძენი უკეთურისანი. (მათ., 13, 38)

Olması gereken anlam: Deliceler kötü olanın oğullarıdır; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Deliceler kötü oğullardır.

Örnek cümlede tercüman yan yana gelmiş hitap bloğu oluşturmuş iki isimden birinde çokluk eki kullanmamıştır. Bu durum anlam karışıklığına neden olmuştur:

aq[i]ls[i]z korlar hank[i]si beukdur altun ya hekal ki altuni pak edar (GHT 80/19-81/1)

ცოფნო და ბრმანო, რომელი უფროდ არს: ოქროდ ანუ ტადარი, რომელი განსწმედს ოქროსა მას? (მათ., 23,17)

Olması gereken anlam: Akılsızlar, körler! Hangisi daha önemlidir altın mı, altını kutsal kılan tapınak mı? **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Akılsız körler! Hangisi daha önemlidir altın mı, altını kutsal kılan tapınak mı?)

Deyimleşme ile oluşmuş fiil gövdeleri çevirirken oluşan anlam belirsizlikleri

Tercüman, kaynak dilde deyimleşme ile oluşmuş fiil gövdelerini olduğu gibi çevirmiştir, kopya etmiştir. Örneğin: Kaynak dili olan Gürcücedeki ხედვის მიჰმადლვლა (*khedvis mimadvla*) deyimleşmiş birleşik fiilinin Türkçedeki karşılığı “göz aç-”tır. Fakat tercüman Türkçedeki karşılığı kullanmadan Gürcücede olduğu gibi “bahmağ verdi” şeklinde aktarmıştır. Eserde bu tür örnekler bir hayli fazladır:

korlar çoh bahmağ verdi (GHTI 203/16-17)

მრავალთა ბრმათა მიჰმადლს ხედვაჲ. (მათ., 7, 21)

Olması gereken anlam: Birçok körün gözünü açtı; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Birçok kör olan insana **bakmak verdi**.

gordi bat[a]ndan sağaldi hastaluğindan 121/2-3

ცნა ჯორცთაგან, რამეთუ განიკურნა გუემულეობისაგან. (მარკ., 5,29)

Olması gereken anlam: Hastalığından kurtulduğunu hissetti; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Hastalığından kurtulduğunu **bedenden gördü**.

san bir opmağ maa vermadun (GHTİ 206/16)

ამბორის-ყოფად არა მომეც მე (ლუკ., 7, 45)

Olması gereken anlam: Sen beni **öpmedin**; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Sen bana bir **öpmek** vermedin.

Kişi Adlarının Karıştırılması

Örnek cümle birkaç kişi adı içermektedir. Çeviri sırasında kişi adları karışmış ve bu durum cümledeki anlam karışıklığına neden olmuştur.

Pariz ve Tamar ve Zari Yahudadan oldilar (GHTİ 1/8-9)

იუდა შვა ფარსუ და ზარა თამარისგან. (მათ., 1,3)

Olması gereken anlam: Peres ve Zerah, Yahuda ve Tamar’dan geldi; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Peres, Tamar ve Zerah Yahuda’dan geldi.

ჰეროდოს (Herodia) “Hirody” ჰეროდე (Herode) “Hirodes” bu iki isim aynı kökten geldiği için tercüman karıştırmış ve iki farklı ismi aynı şekilde aktarmıştır. Kaynak dilinde cümlede geçen ilk isim erkeğe, ikincisi kadına ait bir isim olmakla beraber iki farklı kişiden bahsedilmektedir. Hedef dilde söz edilen iki şahıs, tek şahıs olarak gösterilmiştir. Bu durum anlam karışıklığına sebep olmuştur:

Yovana Erodesa d[i]yaridi sana halal degur sanun qardaşinun avradi sahlamağa ondan otur Erodes çoh duşmanidi (GHTİ 124/2-5)

და ეტყოდა იოვანე ჰეროდესს, ვითარმედ: არა ჯერ-არს შენდა, ვითარმცა ცოლად გესუა ძმისცოლი შენი. ხოლო ჰეროდისას გულსა დაედვა მისთვის და უნდა მოკლვად მისი და ვერარად კელ-იწიფა. (მარკ., 6,18-19)

Olması gereken anlam: Yahya, **Hirodes**’e (erkek), “Kardeşinin karısıyla evlenmen sana helal değil” diyordu. **Hirody** (kadın) bu yüzden [Yahya’ya] düşmandi; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Yahya, **Hirodes**’e (erkek) “Kardeşinin

karısıyla evlenmen sana helal değil” diyordu. **Hirodes** (erkek) bu yüzden [Yahya’ya] düşmandı.

Fiilin olumlu olumsuz biçimlerinin karıştırılması

Tercüman çeviri sırasında bazen fiilin olumlu biçimlerini olumsuz, olumsuz biçimlerini ise olumlu şeklinde aktarmıştır. Bu durum, cümlelerde anlam belirsizliklerine neden olmuştur:

*bir çaku alan yauhlaşub dedi ağa **bilmadum** ki san qaımsan ki o yerda ki akmadun biçarsan u o yerda ki sapmadun doşurursan qorhundan vardum bir çakui yer altında gizlatdum bu sanukidur (GHT 89/8-11)*

მოვიდა იგიცა, რომელსა ერთი ქანქარი მიეღო, და ჰრქუა: უფალო, უწყოდე, რამეთუ ფიცხელ კაც ხარ შენ: მოიმკი, სადა არა დასთესი და შეიკრიბი, სადა არა განაზნოი. (მათ., 25, 24)

Olması gereken anlam: Bir talant alan yaklaşıp dedi: “Efendim senin sert bir adam olduğun **biliyordum**. Ekmediğin yerden biçersin ve [harman] savurmadığın yerden devşirirsin. Korkundan gittim bir talantı yer altına gizledim, bu [talant] senindir.” **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Bir talant alan yaklaşıp dedi: “Efendim senin sert bir adam olduğun **bilmiyordum**. Ekmediğin yerden biçersin ve [harman] savurmadığın yerden devşirirsin. Korkundan gittim bir talantı yer altına gizledim, bu [talant] senindir.”

maa degma daha babam yenina ç[i]hmişam (GHT 362/16-17)

ნუ შემომეხეები მე, რამეთუ არღა აღსრულ ვარ მამისა ჩემისა. (იო., 20, 17)

Olması gereken anlam: Bana dokunma çünkü daha babamın yanına **çık-mamışım**; **Çeviri sırasında oluşmuş anlam:** Bana dokunma çünkü daha babamın yanına **çıkmişim**.

Sonuç

Eserde çeşitli sebeplerle oluşan anlam karışıklıklarına ve anlam belirsizliklerine rastlanmaktadır. Söz konusu durumlarda kaynak metne başvurmadan cümlelerin anlamını çıkarmak güçtür. İncelediğimiz metinde anlam karışıklıklarının temel sebebi çevirmenin kaynak diline bağlı kalması ve metni hedef diline aktarırken anlamdan çok biçimlere önem vermesidir. Bunun yanında çeviri sırasında çevirmenin dikkatsizliğinden de bahsedilebilir. Fakat bunu belirtmek gerekir ki çevirmenin dikkatsizliği sebebiyle oluşan anlam karışıklıkları diğer örneklere nazaran daha azdır.

Kaynakça

- Karahan, L. (1996). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karosanidze, T. (2021). Gürcü Harfli Türkçe İncil'in Söz Dizimi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Kharanauli, A. (2003). "Bibliis Targmanis Khasiati da Misi Şestsavlis Metodologiuri Sapudzvlebi", Ena da Kultura, 4, 136-142.
- Kızıltan, R. (2000). "Tarihte Çeviri, Antik Çağ'dan 19. Yüzyılın Sonuna Kadar Edebi Çeviri Kuramları-1 Antik Çağ'dan Barok Çağ'ın Sonuna Kadar", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 40(1-2), 71-88.
- Kuosmanen, M. (2016). The Septuagint as a Translation: Assessing from viewpoints of modern Bible translation theories and procedures, Master's thesis, Iso Kirja College University of Wales.
- Pogti, H. (1968). Brunvata Sistema Dzvel Kartulshi, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2023 (g. gmggO.pdf (tsu.ge))

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 2, Sayı / Issue 4, Kasım/ November 2023, 11-28

Atıf/Citation: Yurdoğlu Məmmədov, E. (2023). Araz Obrazı Naxçıvan və Şərqi Anadolu Folklor Örnəklərində. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 2 (4), 11-28.

**ARAZ OBRAZI NAXÇIVAN VƏ ŞƏRQİ ANADOLU
FOLKLOR ÖRNƏKLƏRİNDƏ**

Araz İmgesi Nahçıvan ve Doğu Anadolu Halk Edebiyatı Örnekerinde

Image Of Aras In Nakchivan And Eastern Anatolia Folklore Examples

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 12.10.2023 / Kabul Tarihi: 29.11.2023)

Elxan YURDOĞLU MƏMMƏDOV*

Xülasə

Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatında Araz obrazının xüsusi çəkisi var. İran və Çar Rusiyası arasında 1813-cü ildə imzalanmış "Gülüstan" müqaviləsindən sonra Azərbaycanın Araz çayı sərhəd olmaqla Cənubi və Şimali Azərbaycana parçalanması Arazın daha çox ədəbi obraz kimi istifadə edilməsinə gətirib çıxardı. Buna kimi müxtəlif folklor nümunələrində yer alan Araz bundan sonra yazılı ədəbiyyatın da mövzusunə çevrildi. Həmçinin şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində Arazla müraciət, Arazla dərhləşmə nümunələri artdı. Naxçıvandan toplanmış xalq şeiri və burada yaranan yazılı ədəbiyyat da bu mənada seçildi.

Nəzərə alsaq ki, Araz çayı başlanğıcını Türkiyənin Şərqi Anadolu bölgəsindən – Ərzurumdakı Alagöz dağından götürür, bu zaman Arazın həmin bölgənin folklorunda da əks olunması təbii qarşılmalıdır. Şifahi xalq

---

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi, Nahçıvan Bölmü; Assoc. Prof. Dr., Azerbaijan National Academy of Sciences, Nakhchivan Department elxan.yurdoglu@yahoo.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8239-2973.

ədəbiyyatının nəzm nümunələrində, xüsusilə bayatılarda, mahnılarda, türkülərdə də Araz obrazının istifadə edildiyini görürük.

Məqalədə də məhz Naxçıvandan və Şərqi Anadoludan toplanmış xalq şeiri nümunələrində Araz obrazına müraciət, Araz obrazının yeri və mövzu olaraq əhəmiyyətinə diqqət yetirilib, həmin nümunələr tədqiqata cəlb edilib.

Açar sözlər: Naxçıvan, Şərqi Anadolu, xalq şeiri, obraz, Araz.

Özet

Azərbaycan sözlü və yazılı ədəbiyyatında Araz imgesinin özəl bir ağırlığı vardır. İran ilə Çarlıq Rusyası arasında 1813 yılında imzalanan "Gülistan" anlaşmasından sonra Azərbaycan'ın, Araz nehri sınır olmaq üzere Güney ve Kuzey Azərbaycan olarak ikiye bölünmesi, Araz'ın edebi bir imge olarak kullanılmasına yol açmıştır. Folklorun çeşitli örnekleri içerisinde yer alan Araz, daha sonra yazılı edebiyata konu olmuştur. Ayrıca sözlü halk edebiyatı örneklerinde Araz'a hitap etme ve Araz'la dert giderme örnekleri çoğalmıştır. Nahçıvan'dan derlenen halk şiirleri ve burada oluşturulan yazılı edebiyat bu anlamda seçilmiştir.

Araz Nehri'nin Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nden, Erzurum'daki Alagöz Dağı'ndan başladığı göz önüne alındığında, Araz'ın bu bölgenin halk edebiyatına da yansımaları kabul etmek gerekir. Araz imgesinin kullanımını halk edebiyatının şiir örneklerinde, özellikle manilerde, şarkılarda ve türkülere görmekteyiz.

Makalede Nahçıvan ve Doğu Anadolu'dan derlenen halk şiiri örneklerinde Araz imgesine atıflar, Araz imgesinin konu olarak yeri ve önemi üzerinde durulmuş ve bu örnekler araştırmaya dahil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Nahçıvan, Doğu Anadolu, halk şiiri, imge, Araz.

Abstract

The image of Araz has a special weight in Azerbaijani oral and written literature. After the "Gulistan" treaty signed between Iran and Tsarist Russia in 1813, the division of Azerbaijan into South and North Azerbaijan, with the Araz river as the border, led to the use of Araz as a literary image. Araz, which is included in various examples of folklore, became the subject of written literature after that. Also, in the examples of oral folk literature, examples of addressing Araz and having problems with Araz increased. The folk poetry collected from Nakhchivan and the written literature created here were selected in this sense.

Considering that the Araz River originates from the Eastern Anatolian region of Turkey - Alagöz Mountain in Erzurum, it should be taken for granted that Araz is also reflected in the folklore of that region. We see the use of the image of Araz in the examples of poems of oral folk literature, especially in bayatis, songs, and folk songs.

In the article, the reference to the image of Araz in the examples of folk poetry collected from Nakhchivan and Eastern Anatolia, the place and importance of the image of Araz as a subject were paid attention to, and those examples were included in the research.

Key words: Nakhchivan, Eastern Anatolia, folk poetry, image, Aras.

Giriş

Dünyanın elə bir çayı yoxdur ki, ona Araz qədər şeirlər yazılsın, mahnılar qoşulsun, ədəbi əsərlərdə adı çəkilsin, hətta bir xalqı iti qılınc kimi yarıya bölməyi bacarsın. Araz çayı məhz elə bir coğrafiyadan keçib gedir ki, dünyanın böyük gücləri həmişə Araz ətrafı torpaqlarda maraqlı olub, həmin yerlərin sahibinə çevrilmək istəyiblər. Ta qədim dövrlərdən bu bölgələrdə güclü dövlətlərin orduları üz-üzə gəliblər. Bu baxımdan bəlkə də Araz çayı ən çox insan qanı ilə bulanmış bir su axınıdır.

Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının fikirləri də bizim yuxarıdakı düşüncələrimizi qüvvətləndirir: *“Görəsən, dünyada ikinci bir çay tapılsın ki, Araz çayı qədər mürəkkəb və faciəli taleyi olsun. Araz çayı qədər dildən-dilə düşsün, Araz qədər şeir və mahnı mövzusunda çevrilsin, Araz qədər ittiham edilsin, umu-küsü hədəfinə dönsün, nifrətlə damğalansın və ...Araz qədər sevilsin?!”*

Araz – Azərbaycanın şah damarlarından biri, min illərlə bütöv bir xalqın sevinc və bərəkət mənbəyi olmuş çay indi sərhəddi, ayrılıqdi, göz yaşidi” (Rüstəmxanlı, 1989: 167).

Araz çayı Türkiyə, İran, Azərbaycan və Ermənistan ərazilərindən axan və adı çəkilən dövlətlərin sərhəddini təşkil edən bir çaydır. Ümumi uzunluğu 1072 kilometr olan Araz sadəcə Türkiyədə Ərzurumdan İqdıra qədər olan təxminən 365 kilometrlik məsafədən, Azərbaycanda Zəngilandan Sabirabada qədər olan 85 kilometrlik məsafədən fərqli iki dövlətin sərhəddini təşkil etmir. İqdırdan başlayaraq isə Türkiyə-Ermənistan, Türkiyə-Azərbaycan, Azərbaycan-İran, İran-Ermənistan sərhədlərində yer alır. Tarixin bir neçə əsrlik dövründə isə Araz sadəcə Azərbaycan ərazilərindən axan çay idi. 1813-cü ilin oktyabr ayının 12-də indiki Goranboy rayonunun Gülüstan kəndi yaxınlığında, 15 il sonra isə Təbriz yaxınlığındakı Türkmənçay kəndində Çar Rusiyası və Qacarlar İranı arasında imzalanmış və adını həmin kənddən alan “Türkmənçay” müqaviləsi ilə Azərbaycan torpaqları ikiye bölündü, iki imperiya arasında isə Araz çayı sərhəd kimi qəbul edildi. Bundan sonra isə hər iki imperiyanın orduları bu sərhədlərin sağ və sol sahilində öz mühafizəçilərini yerləşdirdilər. Beləliklə də Cənubi və Şimali Azərbaycan terminləri

ortaya çıxdı. İki qardaş, iki bacı, iki sevgili, qohumlar bir-birindən ayrı düşməklə fərqli dövlətlərin ərazilərində qalmaq məcburiyyətinə məhkum oldular. Belə olan halda isə ayrılıqlarını, həsrətlərini, hiss və duyğularını ifadə etməyə çalışan xalqımızın yaradıcı şəxsləri Arazı günahkar tutaraq ona hərzə-hədyan, hədə-qorxu, bəzən isə yazıq-miskin şəkildə üz tutaraq obrazlaşdırdılar. Böyük Azərbaycan şairi Şəhriyar ayrı düşdüyü qardaşı – şair həmkarına göndərdiyi “Süleyman Rüstəm” şeir-məktubunda yazır:

Göz yaşımın, ay Araz, qoyma gözüm baxsa da görsün,

Nə yaman pərdə çəkibsen iki qardaş arasında.

Demə dağ-daşdı, Süleyman, məni səndən ayıran,

Bir çibandır ki, çıxıbdır göz ilə qaş arasında (*Şəhriyar, 2005: 85*).

Xüsusilə xalq lirikası bu baxımdan daha fəal mövqe ortaya qoydu. Araz mahnılarda dilə gəldi, şeirlərdə ifadə olundu. Folklorun bayatı janrı bu mənada daha çox diqqəti çəkir. Cənub və şimalda yaşayan folklor yaradıcıları Araz çayına yüzlərlə bayatı həsr etməyə başladılar. Gah Arazı qarğıdılar, gah Arazla dərldəşdilər, gah Arazdan kömək umdular, gah Arazın halına yandılar. Maarifə Hacıyevanın da dediyi kimi “*Azərbaycan xalqının Araz çayı boyunca ikiyə bölünmüş 200 illik acı tale yaşamış tarixini xatırlatmağa, bu tarixdə yaşanan etirazlara ehtiyac varmı. Əlbəttə, var. Çünki bu, bir millətin tarixi, coğrafiyası və taleyidir. Hər zaman xatırlanmalı, yaşanan gerçəklər dünyaya bəyan edilməli, kitabləşdirilməlidir*” (*Hacıyeva 2022: 27*).

Gelişmə

Azərbaycan ərazisində Araz çayının böyük bir hissəsi Naxçıvan Muxtar Respublikasından keçir ki, bu zaman o, 163 kilometrlik məsafədə İran-Naxçıvan sərhəddini təşkil edir. Yəni Araz Naxçıvanlıların İran ərazisində qalan Cənubi Azərbaycanlı qardaşları ilə arasında keçilməz bir qırmızı xətt kimi dayanıb. Buna görə də Naxçıvandan toplanmış folklor nümunələrində Araz çayının hərtərəfli obraz kimi təsvir və tərənnüm olunduğunu görə bilirik.

Türkiyənin Şərqi Anadolu bölgəsində də Araz çayı folklor nümunələrinə axa bilmişdir. Ərzurum dağlarından – Bingöl massivindən başlayan Araz Naxçıvanın Sabirabad rayonunun Suqovuşan kəndində yenə də Türkiyədən başlanğıcını götürüb gələn Kür çayına qovuşur.

Bu yol yollar yoludur.

Hicran ilə doludur.

Araz bəxtəvər Kürün,

Dərdli-qəmli qoludur (*Nax. Folk. Antl., 2010: 373*).

Türkiyədə Arazın keçdiyi ərazilərin yaxın sakinləri də öz şifahi xalq nümunələrində Arazı vəsf etmişlər. Ərzurum, Qars, İqdır bölgələrindən axan Araz çayı buradakı folklor yaradıcılarının əsərlərində də özünə geniş yer tapmışdır. Arazla bağlı yaradılan folklor nümunələrinə baxarkən bir həqiqəti də görmək mümkündür. Belə ki, Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvandan toplanmış Arazlı folklor nümunələrində Araz kədər qoxuludur, həsrət rəngindədir, ayrılıq dadır. Türkiyənin Şərqi Anadolu bölgəsindən toplanmış nümunələrdə də bəzən bu hisslər üst-üstə düşür. Amma o bölgələrin folklorunda Arazın bəzən gülən üzünü, sevinən baxışlarını, şiltaq uşaq erköyünlüyünü də müşahidə etmək olur. Naxçıvan və Şərqi Anadolu bir-birinə yaxın olduqlarından bu iki bölgədəki Arazla bağlı nümunələrin bir çoxunun eynilik təşkil etdiyini də söyləmək mümkündür. Ərzurumdan toplanmış bir bayatıya baxaq:

Aras, Aras, han Aras,

Bingöldən kalkan Aras.

Yarım suya gelince

Su verme, çalkan, Aras (*Kaya, 2021: 113*).

Bu bayatının ilk iki misrası Naxçıvanda da olduğu kimi qalır:

Araz, Araz, xan Araz,

Mingöldən qalxan Araz.

And verirəm Allaha,

Gəl eyləmə qan, Araz (*Nax. Folk. Antl., 2012: 309*).

Nümunələrdən də görüldüyü kimi son iki misra fərqlidir. Amma buna baxmayaraq Naxçıvan və Şərqi Anadolu dan toplanmış digər bayatılar var ki, həmin örnəklərdə biz hər iki nümunədəki son iki misranın da işləndiyinə şahidlik edirik. Ümumiyyətlə Naxçıvandan və Şərqi Anadolu dan toplanmış Araz obrazının yer aldığı bayatı nümunələri iki bölgə arasındakı tarixi-mədəni əlaqələrin, sərhədlər qoyulsa belə, sərhəd dirəklərində ilişmədiyini, tıkanlı simlərdən maneəsiz keçdiyini göstərir:

Aras üste buz üste	Araz gelir gıygacı	Araz üste milçeğem
Kebap yanar köz üste.	Budur gelir cut bacı	Yel esme köynehceyem
Goy beni öldürsünler	Biri benim öz yarım	Ellere çirkin olsam
Bi ela göz gız üste.	Biri başımın tacı.	Öz yarime

göyçəğem (*Şahin, 2009: 27*).

Bu bayatların hər biri olduğu kimi Naxçıvandan da toplanmışdır. Bu da o deməkdir ki, Araz obrazı hər iki bölgədən toplanmış bayatı nümunələrində oxşar tələdən xəbər verir. İnsanların bənzər duyğularının tərcümanına çevrilir.

Bir çox bayatların hər iki bölgədə oxşar olmasının bir səbəbi də Naxçıvandan Şərqi Anadoluya olan köçlərdir. Belə ki, müxtəlif müharibələr zamanı, bu bölgədən oraya, o bölgədən buraya köç hadisələri baş vermişdir. Belə ki, “*məlum olduğu üzrə, Naxçıvan Osmanlı İmperiyası/Dövləti dövründə (1299-1923) zaman-zaman İstanbuldan idarə edildi. 1514, 1534, 1548, 1553-1554 və 1635-ci illərindəki qısa hakimiyyətlərlə birlikdə 1578-1603 və 1724-1735-ci illəri arasında daha uzun müddətlərlə Naxçıvan Osmanlı torpağı oldu. 1736-cı ildən etibarən uzun bir zaman Osmanlı Naxçıvana gəlmədi. Ta ki, 1918-ci ilə qədər.*

XIX əsrdə Qafqazda rus hakimiyyəti başlayıb köç məcburiyyəti yaşanınca başda İqdir, Ərdahan, Qars, Ərzurum, Bayburt, Yozgat, Kayseri, Amasya və Tokat olmaq üzrə bir çox şəhərə Azərbaycanlıdan böyük köçlər yaşandı. Bu köçlər nəticəsində Osmanlı torpaqlarına yerləşən ailələrdən mühüm şəxsiyyətlər yetişdi. Hətta Şirvanzadə Məhməd Rüştü Paşa (1828-1874) kimi sədrəzəm (sədrəzəmliyi-1873-1874) belə yetişdi” (*Tan, 2016: 378*). Bu fikirlərə əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Şərqi Anadolunun böyük bir hissəsi Səfəvilərin, Ağqoyunluların, Qaraqoyunluların, Elxanilərin zamanında müxtəlif illər aralığında adıçəkilən dövlətlərin torpaqları olmuşlar. Belə olan halda yaranan folklor nümunələrinin hərbi yürüşlər, ticarət əlaqələri, qurulan yeni qohumluqlar səbəbindən də səpələnməsi, yayılması mümkündür.

Bildiyimiz kimi mahnıların, xalq oyunlarında səsləndirilən nəzm nümunələrinin bir çoxu da bayatlar üzərində qurulur. Bu baxımdan İqdirdən, Karsdan toplanmış türkülərdə, halay nəğmələrində də yuxarıda qeyd olunan bayatların eynisini görə bilirik. Yəni Araz dərdi, Araz mövzusu, dolayısı ilə Araz obrazı Şərqi Anadolunun xalq mahnılarında, türkülərində, halaylarında da təkrar təkrar dilə gətirilir. İqdirdən toplanmış bir mahnıda oxuyuruq:

Araz ahır gıygacı, ay gız, ay gız, ay gız, amandır
Budur gelir “cut bacı” ay gız, ay gız, ay gız, amandır

Biri benim öz yarım ay gız, ay gız, ay gız, amandır
Biri başımın tacı, gadan alım (*Acar, 2006: 116*).

Eləcə də Qars, Ardahan, İqdir bölgələrindən toplanmış başqa bir türküdə də Araz obrazı nəğmələşmişdir:

Aras üste buz üste, deli ceyranım,
Kebab yanar köz üste, deli ceyranım,
Ko beni öldürsünler, deli ceyranım,
Bi ela göz gız üste, deli ceyranım (*Turhan vd., 2010: 67-68*).

Arazın obraz kimi iştirak etdiyi istər bayatılarda olsun, istər mahnılarda olsun, ayrılıq, həsrət ürək dağlayır, adamın üzünü qarsır. Qarsın Tuzluca bölgəsindən toplanmış “Erdavut ocağında” adlı türküdə də bunu görürük:

Arazı üzdüm geçtim, incinir yar can
Gumunu süzdüm geçtim dincinir yarcan.
Bahtım ki, bi-vefasan incinir yar can
Elimi üzdüm geçtim dincinir yar can (*Turhan vd., 2010: 203*).

Diqqət etdikdə görürük ki, Araz obrazı bu xalq nəzm nümunələrinin əksəriyyətində bayatı şeir şəklində qurulub. Buna baxmayaraq aşiq yaradıcılığı nümunələrində də Araz dilə gətirilmiş, dərdlərin ifadəsi, problemlərin qabardılması üçün üz tutulan bir obraz olmuşdur. Bəzən dost, bəzən qardaş, bəzən sadəcə təbiətin bir hissəsi kimi Arazın varlığı, canlılığı bu nümunələrdə öz əksini tapmışdır. Qarsın Kağızman bölgəsindən olan xalq aşığı, el şairi Camal Xoca Kağızmanı vəsf edərkən Arazı obrazlaşdırmadan fikrini tamamlamır:

Şimalında Araz nehri hu çəkər,
Eşidən aşiqin qəddini bükər.
Bahar vaxtı coşar, dağları sökər,

Boz-bulanıq, güclü selli Kağızman (*Anadolu aşıkları, 1993: 141*).

Camal Xocanın başqa bir şeirində də Araz obrazı diqqətdən yayınmır:

Şərqində Kağızman, bir yanın Araz,
Qərbdə Sarıqamış sənə eylər naz.

Səni xoş xəlv etmiş həzrəti-fəyyaz,
Şən ola hər bir civarın, Ala dağ (*Anadolu aşıkları, 1993: 147*).

İqdırın söz ustadlarından biri olan Kərim Yayıcılıının bir şeirində Araz qəhrəman obrazında tərənnüm edilir. Bir çox nümunələrdən fərqli olaraq Araz burada el-obanın köməyinə çatan, düşmənlərə qan udduran igid kimi qarşımıza çıxır. “*Aras içti düşmanların kanını*” (*İğdır kultürü 2003: 372*) deyən müəllifin başqa bir şeirində də Araz üzügülər, xoş ovqatlı, şən abu-havalıdır. “Arazlı kız” adlı o şeirdə oxuyuruq:

Ak bulutlar bürümüş Ağrının zirvesini,
Azəri kızlar dinler Arasın şən sesini.
İğdır şu bahariyle ne kadar cana yakın
Araslı kız, saçına, göğsünə güllər takın.

Çardaklardan türküler yayılırken ovaya,
Gel Aras, seyr edelim İğdırı doya-doya.
Bugün Araslar bile şiveni taklit eder,
Söyle Aras, kolların hangi diyara gider? (*İğdır kultürü, 2003: 372-373*).

Folklor yaddaşından qopub gələn el şairlərinin yazdıqları misralarda da Araz obrazı tez-tez dilə gətirilir. Ramiz Özler:

Ağrı ucalardan Araza baxar,
Araz nehri bazı nazınan axar.

Yad ele axışı üreyi yaxar (*İğdır kultürü, 2003:375*) deyirsə, Behçe Kemal

Çağlar İqdır tərənnüm edərkən “*Aras belden düşen gümüş kemerin*” (*İğdır kultürü, 2003: 376*) deyərək Arazı İqdırın belindəki gümüş kəməre bənzədir. Süleyman Büyükdağ mavi suya – Xəzərə axan qu quşuna, qaza oxşadır. Yazır ki:

Aras vefalıdır sular her yeri,

Bir emelle akar hiç kalmaz geri.

Serinletir herdem garip Hazeri

Mavi suya akan kuğu, kaz kimi (*Iğdır kültürü, 2003: 377*).

Şeir ruhlu, folklor mayalı Zeynelabidin Makas Arazı qınayıcı tonda tənbeh edərək “Bizim diyar Sürməlinin bir zamanlar bir bütün olduğunu və zalım Arazın iki böldüyünü, yarısının yad eldə qaldığını” kədərlə ifadə edir və başqa bir şeirində Araza üz tutaraq bu cür dilə gəlir:

Besimdi bu kadar bölgü, xan Aras

İzin ver, ad alım adaşlarımla.

Sen bele axdıqca kızıl kan Araz

Men nece görüşüm gardaşlarımla? (*Iğdır kültürü, 2003: 378*).

1890-cı ildə Qarsın Səlimli bölgəsinin Oluklu kəndində anadan olmuş əsl adı Mehmet Ali olan Aşıq İkraminin “Gidiyor” şeirində Arazı gah haqdan təcəlli kəşf etmiş və cəmalına heyran olub gedən, gah dərələrdə dalğası daş olan, hər baxana seyran olub gedən, gümbür-gümbür dağlardan axan, sərməst olub hər yeri yıxan, eşqlə min türlü dalğalar çalxalayan, haq yoluna qurban olub gedən kimi görürük və “*Akan Aras çoşkun sular sedası*” (*Şahin, 2013: 236-237*) kimi dəyərləndirilir.

Arazla bağlı şeirlər sayılmaqla bitməyəcək saydadır. Şərqi Anadoluda olduğu kimi Naxçıvan aşıqları arasında da Araz obrazı müraciət edilən mövzulardan biri idi. Araz obrazını Çobankərəli Aşıq Cəfərin “Kimi” şeirində “*Xan Araz başında qızlar duran*”, “*dörd yanı sırsıra buz bağlayan görkəmdə təsvir olunur* (Bkz: *Nax. Folk. Antl., 2010: 438*). El şairi Yamin Sail isə qədim Ordubada həsr etdiyi “Nə qəmin sənin” şeirində “*Araz mahnı deyir sənə hər zaman*” (*Nax. Folk. Antl., 2010: 473*) ifadələriylə Arazı hər zaman Ordubada mahnı deyən xanəndə obrazında təsvir edir.

Məşhur Azərbaycanlı aşıq, eyni zamanda ustad Ələsgərin ustadı olmuş Qızılwəngli Aşıq Alının bir təcəni Araz obrazının – Arazın cinas tərkihi olması baxımından maraqlıdır. “Əzəldən hicranda Araz ənənə”, “Xaliqdən çarələr ara zənənə” kimi cinas qafiyəli şeirin birinci bəndində Arazın hərdən xan, hərdən də sərhəd olması poetik dillə ifadə edilərək ayrılıq səbəbkarı kimi göstərilməsinə rast gəlirik:

Hərdən xana dönər, hərdən də səddə,
Nəkarə ərz edər Araza nənə.
Ayaq nalə deyil çata o taya
Arazla kəsildi ara zənənə (*Iğdır kultürü, 2003: 379*).

Naxçıvanda və Şərqi Anadoluda olduğu kimi Cənubi Azərbaycan folklorunda da Arazın obraz olaraq göründüyü kifayət qədər folklor nümunələri, xalq şeiri örnəkləri vardır. Onlardan bir neçəsi bəhs etdiyimiz bölgələrin folklorundan mövzu və münasibət baxımından fərqliliyi ilə seçilir:

Su durdu çayda qaldı,
Şərur bu tayda qaldı.
Arazı ayırdılar,
Təbriz o tayda qaldı (*Gün. Az. Folk., 2020: 138*).

Araz axsın süzlsün
Düşmən bağı üzölsün.
Araz üstə yüz körpü
Qoy yan-yana düzölsün (*Gün. Az. Folk., 2020: 123*).

Yuxarıda da vurğuladığımız kimi Arazın sərhədə çevrilməsindən sonra bir-birindən ayrı düşən bacı-qardaşlar, sevgililər, ana-övladlar oldu. Bu ayrılıq, bu dərd Cənubi Azərbaycandan toplanmış Araz obrazlı nümunələrdə də dilə gətirilir və bu zaman folklor yaradıcısı birbaşa özünün başına gəlmiş əhvalatı həm də Təbriz Naxçıvan obrazı timsalında simvollaşdıraraq təqdim edir:

Arazdan keçərəm mən,
Suyundan içərəm mən.
Təbrizdə qanad çalıb
Şərurda uçaram mən (*Gün. Az. Folk., 2020: 124*).

Arazın sal daşı var,

Baş suyu, bal daşı var.

Təbrizin Naxçıvanda

Bacısı, qardaşı var (*Gün. Az. Folk., 2020: 124*).

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra şimali və cənubi Azərbaycan övladlarının yenidən görüşə bilmələri, fərqli dövlətlərin vətəndaşları olsalar belə yenidən bir-birlərinə qovuşmaları yeni yaranan folklor şeirlərinə də təsir etmişdir. İlk görüşün təəssüratının hiss edildiyi bir bayatıda görünür ki, güneyli türkün sevinci hədsizdir:

Təbrizdən huru gəlir,

Gözümün nuru gəlir.

Araz daha bulanmır,

Suyu dumduru gəlir (*Gün. Az. Folk., 2020: 149*).

Buna baxmayaraq güneyli bacı-qardaşlarımızın gələcəyə olan ümidləri ikiyə bölünmüş xalqın yenidən bir birlik olacağına dair inamları bayatılar vasitəsilə, Arazla dərdləşərək ortaya qoyulmuşdur:

Araz daşıb, lil gəlir,

Dili yoxdu, lal gəlir.

Xəbər verin Təbrizə

Zəfər çalan el gəlir (*Gün. Az. Folk., 2020: 123*).

Arazam bulanmaram,

Mən sənsiz dolanmaram.

Dünya cənnətə dönsə

Təbrizsiz qalanmaram (*Gün. Az. Folk., 2020: 123*).

Mən Arazam, axaram,
Hey Təbrizə baxaram.
Yağılara od vurub,
Yandıraram, yaxaram (*Gün. Az. Folk.*, 2020: 136).

Bu cür inam dolu və gələcəyə olan ümidli nümunələr Naxçıvandan da toplanılmışdır:

Araz üstə qaradır.
Bağrı qandır, yaradır.
Bu dərdə olsa-olsa,
Bircə vüsal çaradır (*Nax. Folk. Antl.*, 2010: 373).

Araz axar lal olar,
Suları xal-xal olar.
Həmişə dərd, qəm, ələm,
Bir gün də vüsal olar (*Nax. Folk. Antl.*, 2012: 333).

Ümumiyyətlə Cənubi Azərbaycandan toplanmış Araz obrazının boy göstərdiyi nümunələri həm də o mənada təqdim etmək ehtiyacı hiss etdik ki, bunlar Naxçıvanla sərhəd bölgələrdən toplanması ilə əlamətdardılar. Belə ki, Arazın sərhədə çevrilməsi nəticəsində nə qədər naxçıvanlı Arazın o biri tayında qaldı. Və həmin insanların dilində səslənən bayatılarda, ağılarda Araz üz tutduqları obraza çevrildi. Bir çox folklor nümunələrinə əsaslanaraq belə bir fikir də söyləmək mümkündür ki, cənubdan toplanmış Araz obrazının yer aldığı nümunələrin bir çoxu Naxçıvandan gedən və geri qayıda bilməyənlərin düzüb qoşduqları, öz dərdlərini, ürək yanğılarını ortalığa qoyduqlarıdır.

Arazın sərhəd kimi yer almadığı, həmçinin ərazisindən keçmədiyi bölgələrdə də o, bir obraz şəklində xalq yaradıcısının şeirlərində dilə gətirilir. Ağrıdan toplanmış iki fərqli bayatı nümunəsində söyləyici öz istəyini Araz obrazı təmsalında təqdim edir:

Aras gelir coşa-coşa
Dağları aş-aşa.

Gidin deyin babama

Yazılan geldi başa (*Alparslan, 1995: 236*).

Aras suyu durula

Üstü divan kurula.

Bir ela göz kız üste

Bir kaç yiğit vurula (*Alparslan, 1995: 237*).

Nümunələrdən onu da görürük ki, buradakı Araz obrazı ayrılıq, həsrət, dərd motivli deyil. Bu da onu göstərir ki, folklor yaradıcısı ətrafındakı canlı və cansız varlıqlardan yararlanarkən, onlara üz tutarkən, dərdləşərkən, fikirlərini ifadə edərkən yaşadığı hala uyğun olaraq davranır, yaradıcılığında da bu istər-istəməz özünü bürüzə verir. Şüüraltında yer etmiş düşüncələr poetik yaradıcılıqda belə real mənərə təsiri formalaşdırmağı bacarır.

Biz bilirik ki, Naxçıvanda geniş yayılan folklor janrlarından biri də nəzmlə yaradılan haxıştalardır. Bu nümunələrin özündə də Araz obrazı gözə dəyir. Daha doğrusu xına mərasimlərində iştirak edən söyləyicilər, ola bilsin ki, xalq bayatılarını götürərək onu haxışta üstündə söyləyirlər. Bu zaman bəlkə də mərasimin kontekstindən kənara çıxılır. Lakin nəticə olaraq söyləyici öz dərdini, kədərini, ayrılığını, vüsəl istəyini bu şəkildə geniş xalq kütləsi qarşısında təkrar yada salır, dilə gətirir, unudulmaması istəyi ilə xatırlayır:

Araz gəlir lil ilə, haxışta.

Yarım oynar gül ilə, haxışta.

Aləmə can bağışlar, haxışta.

Məni saxlar dil ilə, haxışta (*Nax. Folk. Antl., 2010: 386*).

Arazın obraz kimi müraciət edildiyi bayatıların mahnı-türkü mətninə keçdiyi variantları da mövcuddur. Biz buna həm Naxçıvanda, həm də İqdırdan toplanmış xalq mahnılarında – xalq türkülərində rast gəlirik. Təəssübkeş folklor fədaisi, İqdır xalq kultürünü, mədəniyyətini, ədəbiyyatını toplayan, nəşr edib təbliğinə çalışın Ziya Zakir Acarın tərtib etdiyi “İğdır yöresi halk türküleri” kitabında biz bu mahnıların bir neçəsi ilə rastlaşırıq. Həmin mahnı mətnləri Azərbaycanda, həmçinin onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanda da dillər əzbəridir. Eyni zamanda bayatılarımız arasında da öz yerlərini tuturlar:

Aras üste buz üste, tello
Kebap yanar köz üste, tello
Goy beni öldürsünler, tello
Bi ela göz gız üste, tello

Aras ahır lil ile, tello
Deste deste gül ile, tello
Mən yarımı sevirem, tello
Şirin-şirin dil ile, tello (*Acar, 2006: 215*).

Arasa saldım teşdi, üş mendil yarım,
Cingildemedi geşdi, köş mendil yarım
Araz gurbanın olum, üş mendil yarım
O yar ne dedi geşdi köş mendil yarım (*Acar, 2006: 255-256*).

İqdırda eyni bayatının sonuna artırılan “*gel gülüm, gül oyna*” (*Acar, 2006: 266*) sonluq təkrarı ilə tez-tez oxunan başqa bir türkü də var:

Arazın obrazlaşdığı bu cür mahnı mətnlərinə Şərqi Anadoluylla bağlı hazırlanmış folklor mətnlərinin yer aldığı toplularda tez-tez rast gəlirik. Bu cür mətnlərdən biri də yallı gedilən zaman oxunan aşağıdakı sözlərdir:

Araza attım teşti,
Araz bulandı geçti.
Muhannet komşu kızı
Benim de vaktim geçti (*Turhan vd., 2010: 64*).

İqdırdakı toyla bağlı olan mərasimlərdən biri də bəylə gəlinin şərəfinə oxunan alqışlardır. Bu bir mənada Naxçıvan toylarındakı bəy tərifinin ekvivalentidir. Naxçıvandan fərqli olaraq İqdırda həm bəyi, həm də gəlini tərif edirlər. Məhz bu mərasimdə oxunan xalq şeirində də Araz obrazı xan qiyafəsində özünü göstərir:

İrliyinə, birliyinə
Gelin qızın dirliyinə

Xan Arazın xan payına

Bey oğlanın sağlığına (*İğdır kəltürü*, 2003: 167).

Ümumiyyətlə Şərqi Anadolu bölgələri arasında Arazla bağlı nəzn nümunələri İqdırda daha çox qarşımıza çıxdı. Bu da təbiidir. Araz çayı İqdırda üç fərqli ölkə ilə sərhəddi təşkil edir. Belə ki, Türkiyənin Ermənistanla, Azərbaycanla və İranla sərhədinin bir hissəsi İqdırda bağlıdır. Hər üçündə də bu sərhədi təşkil edən xətt Araz çayı üzərindədir. Ona görə də burada Araz obrazının daha çox qarşımıza çıxması təbiidir.

Araz obrazı Naxçıvanla qonşu olan qədim Azərbaycan torpaqlarında yaşayanların yaratdığı xalq şeiri nümunələrində də özünü göstərir. Belə ki, indiki Ermənistan ərazisində yerləşən, azərbaycanlıların qədim-qayım vətəni olan Zəngəzurdan məcburi köçkün düşmüş həmvətənlərimizdən toplanmış bir çox nümunədə Araz obrazı keyfiyyəti ilə diqqəti cəlb edir:

Arazın altınca gəl,
Altın qoy, üstüncə gəl.
Al yanına balanı,
Onların yanınca gəl (*Zən. Folk. Örnk.*, 2021: 319).

Naxçıvanın ayrı-ayrı bölgələrində Zəngəzurdan məcburi köçkün düşən azərbaycanlılar da yaşayır. Amma onların kompakt halda yaşadığı bir kənd də var: Kəngərli rayonunun Çalxanqala kəndi. O kəndin, demək olar ki, hamısı məcburi olaraq Zəngəzurdan köçənlərdir. 2023-cü ilin aprel-may aylarında həmin kənddə folklor ekspedisiyaları zamanı topladığımız nümunələr arasında bir bayatı da var idi ki, onu bizə söyləyən 1938-ci il təvəllüdlü Qaloyev Hüseyn Sədo oğlu idi. Hələ ki, nəşr etdirmədiyimiz şəxsi arxivimizdə olan həmin bayatıda Araz obrazına dərdin ifadəsində üz tutulur:

Arazı keçən də var,
Suyundan içən də var.
Tutmuyun vətən adın,
Ürəyi keçən də var (*Hüseyn Qaloyev, 2023/ Çalxanqala*).

Göründüyü kimi istər geolandşaft, istər mənəvi yaddaş, yəni həm təbiət məfhumu, həm də insan duyğularının ifadəsi zamanı sirdaş rolunu oynayan məfhum kimi Araz obraza çevrilmişdir. *“Araz ləhcəsinə ayrılıq nəğmələrinin kədəri qonub” deyən mərhum folklorşünas alim Rafiq Babayevin qənaətləri də bu mənada olduqca dəyərlidir: “Folklorun gözüne” geolandşaft-bəxt, linqvistik landşaft-tale kimi görünüb: bu bəxt, bu tale poetik sözlə kodlaşdırılıb – burada Arazın suları hardan harasa, profan bir mühitdə “vücudi-vəhdətindən” ayrılıq qismətinə sarı axıb. Mifoloji dünyadakı sirli-sehirli Araz suları folklor xəritəsində tamam başqa rəng alıb.*

Xronotop müstəvidə çoxşaxəli folklor obrazı kimi Arazın bədii informasiya yükünü də elə bu tale müəyyənləşdirib. Sərhədboyu axan və cənubla şimal arasında sərhəd olan Araz çayının adı bu regionun folklorunda geniş mənalı obraza çevrilmişdir.

Hətta janrı, üslubu, poetikanı bu çayın tarixi taleyi müəyyənləşdirib: Araz çayının adı ümumazərbaycan bayatılarında daha çox ikiyə bölünmüş vətənin, ayrılığın rəmzi kimi işləndiyi halda Naxçıvan bayatılarında bu obrazın məna tutumu çox genişdir (Babayev, 2013: 273). Bu fikirlərə Rafiq Babayevin həmmüəllifi olduğu “Folklorda Araz mövzusu” (Bkz: Cəfərli vd., 2007), həmçinin gənc folklorşünas, dosent Məhsəti İsmayılın “Araz çayının mifoloji mətnlərdə ifadəsi” (Bkz. İsmayıl, 2010) məqalələrində də rast gəlmək olar.

Arazın coğrafi məfhum kimi önəmi, dəyəri bir çox elmi tədbirlər üçün də əsaslı səbəb olmuşdur. Belə ki, 2010-cu ildən başlayaraq Şərqi Anadolunun fərqli universitetlərinin ev sahibliyi ilə “Beynəlxalq Araz Hövzəsi Simpozium”ları keçirilmişdir. 2010-cu ildə Qarsın Kağızman bölgəsində, 2011-ci ildə İqdir Universitetində, 2021-ci ildə Qars Qafqaz Universitetində, həmçinin 2022-ci ildə İqdirda keçirilən “Araz kültür və sənət simpoziumu”nda Araz obrazına toxunulan məruzələr də səsləndirilmişdir.

Nəticə

Bütün bu deyilənləri, nümunələr əsasında verdiyimiz şərhləri ümumiləşdirsək belə bir qənaət ortaya çıxır ki, Araz obrazı Araz çayının mənbəyi olan Ərzurumun Mingöl dağından tutmuş Kür çayına qovuşduğu Azərbaycan Respublikasının Sabirabad rayonunun Suqovuşan kəndinə qədər olduğu axın məsafəsi boyu sərhədyanı yaşayış məntəqələrinin insanları tərəfindən müqəddəs bilinmiş və xalq Arazla daim dərdləşmişdir. Həmçinin insanlar öz ağrı-acısını suya – Araza anlatmışdır. 1913-cü ildən sonra Azərbaycanın ikiyə bölünməsiylə sərhədə çevrilən Araz həm də ayrılığın, həsrətin, bəzi hallarda isə vüsəlin simvoluna

çevrilmişdir. Bu simvolun obrazlaşmış poetik həllini Naxçıvandan və Şərqi Anadoludan toplanmış xalq şeiri nümunələrində – bayatılarda, ağılarda, haxıştalarda, nəğmələrdə, türkülərdə, mərasim mətnlərində, aşıq yaradıcılığı nümunələrində görürük.

Təbii ki, məqalədə həm Naxçıvan, həm də Şərqi Anadolu xalq şeirində yer alan Arazın obraz funksiyası daşdığı nümunələrin hamısını vermək, təqdim edib şərhinə çalışmaq bir məqalənin imkanları xaricindədir. Sadəcə onu qeyd etmək lazımdır ki, hər iki bölgədə obraz kimi Arazın təsvir və tərənnüm olunduğu onlarla, yüzlərlə müxtəlif şeir şəkillərində olan nümunələr vardır.

Araz obrazı iki bölgənin xalq şeirində çox zaman eynilik, bəzən cüzi fərqləri olan, bəzən isə fərqli olan şeir nümunələri vasitəsi ilə xalqın daxili duyğularının ifadəsi zamanı tərəfmüqabil, sirdaş, dərddaş kimi özünü göstərməkdədir. Onu da əminliklə deyə bilərik ki, tarix boyu Araz çayı var olduqca onun xalq şeirində obraz varlığı da yeni folklor yaradıcılarının ortaya qoyduqları nümunələrə hopacaqdır. Xalq şeiri ilə bərabər yazılı ədəbiyyatda da Araz obraz kimi bizim həmsöhbətimiz olacaqdır. Bu həm Naxçıvan, həm də Şərqi Anadolu bölgəsinin şifahi və yazılı ədəbiyyatına şamil olunması bir həqiqətdir.

Ədəbiyyat

- Acar, Z. Z. (2006). İğdır Yöresi Halk Türküleri, İğdır: Ajans Anatolia Yayınları.
- Alparslan, İ. (1995). Her Yönüyle Ağrı, Ankara: Tutibay Yayınları.
- Anadolu Aşıqları (1993). Bakı: Azərneşr.
- Babayev, R. (2013) “Naxçıvan Kaynaklarına Göre Folklorde Araz Mevzusu” / “I Uluslararası Araz Havzası Sempozyumu”nun Bildirileri, 272-275.
- Cəfərlı, M. -Babayev, R. (2007). “Folklorde Araz Mövzusu”, Elmi Axtarışlar, 3 (28), 23-27.
- Maşallahqızı, M. (2020). Güney azərbaycan folkloru. IX kitab, Bakı: Elm və təhsil Nəşriyyatı.1
- Hacıyeva, M. (2022). “Arazı Ayırdılar”, “Ədəbiyyat Qəzeti”, 29 oktyabr, 26-27.
- Kaya, D. (2021). Türk Dünyası Anonim Halk Şiiri, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İğdır Kültürü (2003). İğdır: İğdır Belediyesi Yayınları.
- İsmayıl, M. (2010). “Araz Çayının Mifoloji Mətnlərdə İfadəsi”, AMEA Naxçıvan Bölməsinin “Xəbərlər”i, 3 (41), 229-233.
- Naxçıvan Folklor Antologiyası. 3 cildə. I cild (2010). Naxçıvan: Əcəmi Nəşriyyatı.
- Naxçıvan folklor antologiyası. 3 cildə. III cild (2012). Naxçıvan: Əcəmi Nəşriyyatı.
- Rüstəmhanlı, S. (1989). Ömür Kitabı, Bakı: Gənclik Nəşriyyatı.

- Şahin, S. (2009). Kars Manileri, Ankara: Yıldız Kağıtçılık.
- Şahin, S. (2013). Ozanlık Gelenekleri Ve Doğulu Saz Şairleri. Ankara: Ürün Yayınları.
- Şəhriyar (2005). Seçilmiş Əsərləri, Bakı: AVRASIYA-PRESS.
- Tan, N. (2016). Yel Kayadan Ne Aparır? Ankara: "Kültür ajans" Yayınları.
- Turhan, S. - Şahin S. -Şimşek G. (2010). Kars-Ardahan-Iğdır Türküleri ve Oyun Havaları, Ankara: Cem Ofset.

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 2, Sayı / Issue 4, Kasım/ November 2023, 29-38

Atıf/Citation: Belgibayeva, G. (2023). Qazaq Xalıq Ertegileri Arqılıoquwşılardıñ Adamgerşilik Tärbiyesin Qalıptastıruw. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 2 (4), 29-38.

**QAZAQ XALIQ ERTEGILERI ARQILI OQUWŞILARDIÑ
ADAMGERŞİLİK TÄRBIYESİN QALİPTASTIRUW**

Kazak Halk Masalları Aracılığıyla Öğrencilerin Ahlaki Eğitiminin Oluşumu

Formation of Education of Students with Kazakh People's Treasury

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 09.10.2023 / Kabul Tarihi: 29.11.2023)

Gulnur BELGİBAYEVA*

Añdatpa

Maqalada oquwşılardıñ adamgerşilik tärbiyesin qalıptastıruwdağı Qazaq xalıq ertegileriniñ röli men mañızı qarastırıladı. Biz Qazaq xalqınıñ xalıqtıq pedagogikasınıñ tärbiyelik мәselelerin zerdeleytin bolsaq, olardı xalıq şıǵarmaları negizinde zertteytin bolamız. Ädette, xalıq ertegileri balalıq şaq pen özin-özi tanuwdı qalıptastıruw üşin mañızdı. Ejelgi zamanda qalıptasqan ejelgi Qazaq folklorınıñ eñ köne türleriniñ biri – ertegi janrı. Ejelgi zamannan beri urpaqtan-urpaqqa jalǵasıp kele jatqan xalqımızdıñ keremet murası. Şındıǵında, bul janr bizdiñ zamanımızda da joyılǵan joq jäne onıñ maǵınası ertegilermen tıǵız baylanıstı. Öytkeni sol kezdegi danışpandar adamdar arasında ülken bedelge iye boldı. Ertegilerdiñ sätti qoyılımdarı Qazaq xalqınıñ este

---

* *Dr. Öğr. Üyesi*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Şimkent Pedagoji Enstitüsü; *Asst. Prof. Dr.*, *Khoja Ahmet Yesevi International Turkic-Kazakh University Shymkent Pedagogical Institute*, gulnurbelgibaeva@mail.ru, ORCID ID: orcid.org/0009-0002-8924-046.

saqtaw qabileti joğarı ekenin дәleldeydi. Sonımen birge ertegiler, onıñ nasiyxat berüw erekşeligi ädebiyetke jaña mağına qostı. Maqalada qazirgi mektepterde sonıñ işinde bastawıñ sıñbında bala boyında bolmısqa degen belsendi tanımdıq qatınastı qalıptastıruwğa jäne damıtıwğa bağıttalğan jumıstar jöninde ayt kelip, balanı tärbiyelew men bolmısqa tanımdıq qatınas qalıptastıruwdı tanımdıq ädebiyetter arqılı jolğa qoyuğa bolatındıǵın atap ötedi. Qazirgi tañda oqıtıw isindegi negizgi talap ömir şındıǵı men aynaladaǵı qubılıstardı balalarğa xalıq awız ädebiyetiniñ şıǵarmaları arqılı tanıtıw, sol arqılı balanıñ oy-örisi men qiyalın, éстетikalıq jäne adamgerşilik sezimderin damıtı otırıp, olardıñ boyında xalıq şıǵarmaşılıǵına qurmet pen eñbeksüygiştik qasiyetterdi artıruw ekendigin ğılımiy turǵıda qarastıradı. Qazaqtıñ xalıq ertegilerin pedagogikalıq-psixologiyalıq turǵıdan qarastırıp, jas jetkinşekterge tanımdıq äseriniñ joğarı bolatındıǵın täjiribe körsetkenin, xalıq ertegileriniñ tañdawlı ülgileriniñ boyınan körkem kesteli til, tereñ oy jäne üzdik keyipkerlerdi tawıp, balanıñ boyında soǵan degen jılı közqarastı ańǵaruwğa boladı. Muniñ sırı onıñ ğasırlar boyı jasalıp, qalıptasqan xalıq şıǵarmaşılıǵı boluwınan dep sanaymız.

Tüyin sözder: Ertegi, bilim berüw, moraldıq, awızşa, pedagogika.

Özet

Makale, Kazak halk masallarının öǵrencilerin ahlaki eǵitiminin oluşımundaki rolüne ve önemine bakmaktadır. Kazak halkının halk pedagogisinin eǵitim sorunlarını incelersek, onları halk eserlerine göre inceleyeceǵız. Kural olarak, halk masalları çocukluǵın ve öz farkındalıǵın oluşımu için önemlidir. Antik çağda geliştiren eski Kazak folklorunun en eski türlerinden biri masal tarzıdır. Halkımızın antik çağlardan beri nesillerden nesile aktarılan inanılmaz bir mirası. Aslında, bu tür modern zamanlarda bile yok edilmemiştir ve önemi masallarla yakından ilişkilidir. Çünkü o zamanın dahileri insanlar arasında büyük bir otoriteye sahipti. Masalların başarılı yapımları Kazak halkının yüksek anısını kanıtlıyor. Aynı zamanda halkımızın masalları, bilge şiirleri masallara yeni bir hikaye ekledi.

Makalede, bir çocuǵın ilkokullar da dahil olmak üzere modern ortaokullarda varlıǵa karşı aktif bir bilişsel tutum geliştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan çalışmalardan bahsetmişken, bir çocuǵın yetiştirilmesinin ve varlıǵa karşı bilişsel bir tutum oluşıturmanın bilişsel literatür yardımıyla kurulabileceǵine dikkat çekilmektedir. Şu anda, öǵrenme konusundaki temel gereklilik, insanların sözlü edebiyatının eserleri aracılıǵıyla çocuklara hayatın gerçeklerini ve çevredeki fenomenleri bilimsel olarak bilmektir, böylece çocukta düşünme ve hayal gücü, estetik ve ahlaki duygular geliştirecek, onlara halkın yaratıcılıǵına olan saygısını ve çalışkanlıǵını arttırmaktadır. Kazak halk masallarına pedagogik ve psikolojik olarak bakıldıǵında, deneyimin genç ergenler üzerindeki bilişsel etkinin yüksek olacağını, halk masallarının seçilmiş örneklerinde sanatsal olarak işlemeli bir dil, derin düşünceler ve en iyi kahramanları bulmanın yanı sıra çocukta onlara karşı sıcak bir tutum sergilediğini gösterdiği belirtilebilir.

Anahtar kelimeler: Muhteşem, eğitici, ahlaki, sözlü, pedagoji.

Abstract

The article discusses the role and importance of Kazakh folk tales in the formation of moral education of students. If we study the educational problems of folk pedagogy of the Kazakh people, we will study them on folk works. As a rule, folk tales are important for the formation of childhood and self-awareness. One of the most ancient types of ancient Kazakh folklore, formed in ancient times, is the genre of fairy tales. The great heritage of our people, which has been passed down from generation to generation since ancient times. In fact, this genre has not disappeared even in our time, and its meaning is inextricably linked with fairy tales. Because the geniuses of that time enjoyed great authority among the people. Successful performances of fairy tales prove that the Kazakh people have a high memory. At the same time, the fairy tales of our people, his clever poetry, added a new history to the fairy tales.

The article talks about the work aimed at the formation and development of an active cognitive attitude to being in a child in modern secondary schools, including in the primary school, and notes that the upbringing of a child and the formation of a cognitive attitude to being can be established through cognitive literature. Currently, the main requirement in teaching is to show the realities of life and surrounding phenomena to children through the works of folklore, thereby developing the child's thinking and imagination, aesthetic and moral feelings, increasing in them respect for folk art and hard work. Experience has shown that Kazakh folk tales have a high cognitive impact on young people, and you can find an artistic embroidered language, deep thoughts and the best characters in selected samples of folk tales, and you can see a warm attitude towards them in the child..

Key words: Fairy-tale, educational, moral, oral, pedagogy.

Кіріспе

Қазақ халқының халықтық педагогикасының тәрбие мәселесін қарастырғанда біз фольклорлық шығармалардан бастап қарастырамыз. «Фольклор – қазіргі тілмен айтқанда «әмбебап», яғни синкретикалық өнер түрі. Онда өнердің әр түрі – сөз, музыка, хореография және театр өнері шоғырланған» (Жолдасбеков, 2014: 87). Ал әдебиет және музыка сабағын оқыту барысында ертегілерді пайдаланудың ұтымды тұстары көптеп саналады. Жалпы халық ертегілерінің бала дүниетанымы мен санасын қалыптастырудағы маңызы жоғары.

Қазақ халық ауыз әдебиетінде ертеде қалыптасып, содан бері дамып келе жатқан көне жанрлардың бірі – ертегілер жанры (Ғабдуллин, 1989: 45). Ертегілер сонау көнеден бастау алғанымен ұрпақтан-ұрпаққа ауызша тараған

халқымыздың рухани асыл мұрасы. Біздің заманымызға бұл жанрдың қаймағы бұзылмай, өзінің құндылығымен жетіп отыруы ертекшілермен тығыз байланысты. Себебі ол кездің данышпандары халық арасында үлкен беделге ие болған. Ертекшілердің ертегіні шебер орындағандығы қазақ халқының есте сақтау қабілетінің жоғары екендігін дәлелдейді. Сонымен қатар суырып салма ақындыққа ие халқымыздың ертекші өкілдері ертегілік сюжетті жаңадан тудырып толықтырып отырды (Байтұрсынов, 2013: 147).

Негізінен ертегілерде қазақ халқының болашаққа деген сенімі мен арман-тілегі, қиялы, даналығы, ғасырлық өмір тәжірибесі көрініс тауып отырған. Ертегінің түрлері көптеп саналады. Алайда қай түрін алып қарасаңыз да, оның баланың ойы мен қиялының ұшқырлығын күшейтіп, мінез-құлқы мен ерік - жігерін қалыптастыруға тигізер ықпалы мол (Ізғұттынова, 2017: 39). Дәл осы себепті ертегіні музыка сабағында оқыту барысында оның жанрлық ерекшелігін ескеріп, тәрбиелік мақсатына айрықша көңіл бөлген дұрыс сияқты.

Негізгі бөлім

Адам баласының дүниеге және айналадағы құбылыстарға ғылыми көзқарасының қалыптасуы күрделі әрі ұзақ құбылыс. Ертегінің алғаш адам баласына тәрбие әдісі ретінде пайдаланатын уақыт тым ертерек басталады. Бесік жырын тыңдап өскен баланың болмысын қалыптастыру үшін отбасында алдымен ертегіні ұсынады. «Ертегі - балалық шақтан бастап дүние құбылысқа дұрыс түсінік қалыптастыру үшін тәрбие құралы ретінде қолданылады. Қоршаған ортамен бала өзі танысып үлгереді. Отбасында ата-ана, ата-әже мектебінен өткен бала да ертегі арқылы қалыптасады» (Өміртаева, 2000: 22).

Ал орта білім беретін мектептердің бастауыш сыныбында бала бойында болмысқа деген белсенді танымдық қатынасты қалыптастыруға, дамытуға бағытталған жұмыстар жүргізілуі тиіс. Баланы тәрбиелеу мен болмысқа танымдық қатынас оятудың бірден-бір жолы танымдық әдебиеттерде екені мәлім. Ал қазіргі уақытта оқытуға қойылып отырған талаптың бірі – өмір шындығы мен айналадағы құбылыстарды балаларға халық ауыз әдебиетінің шығармалары арқылы таныту, сол арқылы баланың ой-өрісі мен қиялын, эстетикалық және адамгершілік сезімдерін дамыта отырып, олардың бойында халық шығармашылығына құрмет пен еңбексүйгіштік қасиеттерді арттыру болып отыр.

Қазақтың халық ертегілеріне педагогикалық-психологиялық тұрғыдан көз жіберсек, мұның жас жеткіншектерге танымдық әсері жоғары екендігін

байқаймыз. «Қазақтың халық ертегілерінің таңдаулы үлгілерінің бойынан көркем кестелі тіл, терең ой және үздік кейіпкерлерді табуға болады» (Алпысбаева, 2015: 30). Мұның сыры оның ғасырлар бойы жасалып, қалыптасқан халық шығармашылығы болуынан деп санаймыз. Ертегінің идеялық көркемдік қасиетін балалардың санасына жеткізудің және оқып үйретудің өзіне лайықты жолдары мен әдіс-тәсілдері бар. Ертегі жанры ел аузында сан ғасырлар бойы сақталып келеді.

Осы ертегілер арқылы баланың танымы мен түйсігін қалыптастырудан бөлек, адамгершілікке тәрбиелеуде де маңызы зор. Сонымен қатар музыка сабағында ертегінің оқыту арқылы бала бойында эстетикалық тәрбие қалыптастырудың өзіндік қажеттілігі бар.

Қазіргі рухани жаңғыру мен жаһанданудың бел ортасында тұрған Қазақстан Республикасының білім беру саласының алдына қойған мақсаты ел тарихы мен мәдениетін меңгерген, білімді, саналы, зерделі, өнерлі және прагматик тұлғаларды тәрбиелеу. Осы мақсатқа жету үшін орта мектептерде білім алатын оқушылардың бойында ұлттық сана қалыптастыру қажет. Ұлттық кодымызды әр баланың бойына сіңіру. Ауыз әдебиеті мен музыка бір-бірімен етене тығыз байланысты. Себебі бұл өнерлерді дамытып, халыққа таратушы тұлғалар өнердің бірнеше түрін меңгерген дарынды адамдар болды.

Ата-бабамыз хат, қағаз танымайтын дәуірлерде өмір сүрген кезеңдерінде балаларын осы ертегі, ән, күй, қисса, дастан т.б. ауыз әдебиетінің мұралары арқылы тәрбиеледі. Олардың бойында ұлттық нақыш толы болды (Жұртбай, 2020: 147). Сондықтан қазақ халқы ұлт ретінде ана тілі сақталған, салт-дәстүрі бұзылмаған, өнері мен мәдениеті дамыған ел ретінде қалыптасып, ХХІ ғасырға аяқ басты.

Фольклорлық шығармалардың негізгі жанрларының бірі болған ертегі жанры – фольклорлық халықтық көркем проза. Ертегінің мақсаты тыңдаушыға өнегелік тәрбие берумен қатар эстетикалық сезім сыйлау болып табылады. Жалпы ертегі жанрының атқаратын қызметі бір жақты қарастырылмайды. Біріншіден – тәрбиелік, екіншіден – көркем-эстетикалық сипаттары жағынан қарастырылатын әдеби туынды. Ертегінің жанрлық сипаты осы аталған қызметтерін толық ашып көрсете алады. Ертегінің негізгі міндеті баяндалатын сюжетті барынша тартымды етіп, көркем жеткізу. Ертегі сюжеті шындыққа бағытталмаған. Оны баяндаушы, яғни ертегіші шындықты немесе өмірде болғандығы жөнінде дәлелдер келтіруге міндетті емес. Ертегі белгілі бір сұлба бойынша құрылып, композициясы басты кейіпкерді дәріптеуге бағытталады.

Бұлардың барлығы ертегінің идеялық және мазмұндық, көркемдік тұтастығын қамтиды (Байтұрсынов, 1991: 38). Көркемдік тұтастық ертегі жанрына композиция мен эстетикалық мұрат бірлігін, сонымен бірге көркем шарттылықтың, ауызекі сөйлеу тілінің жүйелілігін, тұрақты сөз тіркестерінің қолданылуы барысын реттеп отырады. Бұл жанрда қиял мақсатты түрде қолданылғандықтан, әсірелеу құбылысы ойдан ғажайыпқа айналдырып жібереді. Қиял ғажайыпқа толы ертегі әлемі күнделікті адамдар көріп жүрген заттар мен құбылыстарды мақсатты түрде басқа құбылысқа айналдырып көрсетуі, қиялдың ертегі жанрында көркем бейнелеуші құрал екендігін айғақтайды.

Ертегінің композициясы мен поэтикасы көркем әрі жүйелі құрылады. Композициясы бастау, эпикалық баяндау және аяқтау сияқты бірнеше бөлшектерден тұрады. Шығарманың бастауы ертегінің бас қаһарманының ата-анасы туралы, қаһарманның туылуы туралы өлең түрінде кейде проза түрінде тыңдаушысын таныстырып өтеді. Ал эпикалық баяндау кезеңінде бас кейіпкердің есеюі, қызбен танысып үйленгенін және тағы басқа да бастан кешірген оқиғаларын баян етеді. Ертегінің аяқтау кезеңінде қаһарман өзінің сүйгеніне қол жеткізуі, өзінің алдына қойған мақсаты мен мұратына жеткенінен хабардар етеді. Шығарманың бастамасы мен аяқтауы тұрақты тіркестерден тұрады. Көне дәуірден келе жатқан ертегі жанры өзі басынан өткерген әр дәуір мен қоғамның болмысы мен танымын, сол кезеңнің тынысын өз бойында сақтап, қазіргі дәуірге жеткізіп отыр. Әсіресе, қазақ ертегілерінде хандық дәуірдегі заманның шындығы мен әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер мен наным-сенімдер, халқымыздың тұрмыс-тіршілігі көрініс табады. Жанрлық және сюжеттік құрамы жағынан әр алуан болып келеді.

Бір топ ертегілердің сюжеттері қазақ халқына ғана тән болып келеді немесе басқа ұлттың ертегілерімен ортақ сюжетке құрылған ертегілер де болады. Ортақ сюжетке ие ертегілер тарихи-типологиялық ситуацияларға сай пайда болған немесе туыстас халықтармен ортақ болып келеді. Ал енді біршамасы қазақ елімен тарихи және мәдени байланыстың негізінде тараған болатын. Міне, осындай себептерден қазақ ертегілерінде таза ұлттық нақышты және өзге ұлттың да, көшпелі ел сюжеттері де қатар жүрген.

Қазіргі таңда бұл хикаялар бізге фольклордағы көркем проза түрінде көрінеді. Ертедегі мифте кездесетін жалғыз көзді дәу, албасты, жезтырнақ, жалмауыз кемпір тағы басқа да мақұлықтарды аңшылардың әңгімесімен біріктіріліп кеткен. Осылайша миф, хикая, аңшылық әңгімелер барлығы біріге келе ертегіге айналды. Жалпы ертегінің пайда болу жолдарынан біз осындай

ізді көрсек, қалыптасудың алғашқы кезеңдерінде тыңдаушылар ертегінің ойдан шығарылған деп санамай, соған барынша сенген.

Қазақтың ағартушы педагогы Ыбырай Алтынсарин «Бала кезде үш жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қажетті нәрсенің бәрін де ертегіден алады» (Хасанова, 1972: 22) деп ертегінің адам өміріндегі маңызына бір ауызбен тұжырым жасаған болатын.

Жалпы білім беретін орта мектептің бастауыш сыныбында оқыту мен тәрбие беруде баланың жас шамасы мен тұлғалық ерекшеліктерін ескере келіп, Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінің бірінші деңгейінде баланың адам ретінде қалыптасуы мен дамуына жағдай жасалған. Қай уақытта болмасын тәрбиенің негізгі тетігі халық педагогикасының қайнар көздерінен бастау алады. Қазақ халқының тәлім-тәрбие беру мұрасының басты мақсаты адамгершілік, қайырымдылық, мейірбандылық сияқты қасиеттерді ұлықтайды. «Баланы бастан» деген қағиданы жақсы ұстанған халқымыз білім-ғылым дамымай тұрған кездің өзінде-ақ тәрбиелеудің озық әдістерін пайдаланған. Баламен қарым-қатынас жасау барысында ертегінің атқаратын рөлі жоғары. Себебі ертегі айту арқылы баламен жақсы қатынас орнатудың нәтижелі құралы деп санауға негіз бар.

Жалпы халық ауыз әдебиетінің қандай түрлерін алып қарасаңыз да барлығында өскелең ұрпақтың рухани әлеміне әсер тәрбиелік маңызы бар құндылықтарға ие. Сол себепті де ауыз әдебиетінің асыл мұраларын бастауыш сынып оқушыларының бойындағы жақсы игі қасиеттерді қалыптастыруда пайдаланудың тиімділігі жоғары. Бала бойында әдемілік пен әсемдік осы рухани мұралардан бастау алады. Баланың таным-түсінігі енді қалыптасып, айналасына зер салып қарап, фундаменті қалыптасып келе жатқан кезінде ертегі баланың қиялы мен ерік-жігерін жанып, бойына махаббат пен мейірім, сұлулық пен әсемдік сияқты құндылықтарды қалыптастыратын осы ертегілер екені айдан анық.

Бүгінгі күнгі өмірдің қойып отырған талаптарына сай болу үшін, жаңашыл ұрпақ тәрбиелеуде үздіксіз тәрбие беруді мектептің бастауыш сыныптарынан бастап орындаған тиімді. Баланың тәрбиесінің бастау көзі жанұядағы тәрбиеден бастау алғанымен, мектептегі тәрбиенің, педагогикалық жан-жақты тәрбиенің орны бөлек. Мектептегі тәрбие бала бойындағы ашылмаған қырларын ашып, өмір бойғы ізгілік қасиеттерін бойына жинауына өз әсерін тигізеді. Баланың мектеп қабырғасындағы жүйелі білім алуы үздіксіз білім беру жүйесіндегі маңызды әрі өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Сонымен бірге мектепте инновациялық білім беру құралдарын қолданудың да маңыздылығы жоғары. Инновациялық білім беру құралдарына жататын аудио, видео, құралдар, компьютер, интерактивті тақта, интернет, мультимедиялық құрал, электрондық оқулықтар, оқу әдістемелік кешендер, инновациялық ақпараттық банк пен инновациялық сайттарды қолданысқа ендірудің қажеттілігі уақыт өткен сайын арта түсуде.

Бастауыш сынып оқушыларын оқытуда мультимедиялық оқулықтарды пайдалану кеңінен өріс алуда. Мұндай жағдайда мұғалім әрбір оқыту және тәрбие беру іс-әрекеттерін бастар алдында жиі көрнекіліктерді ауыстырып отырады. Бұл мультимедиялық оқулықтар оқушыларға сабақ түсіндіру барысында уақытты тиімді пайдалануға оң әсерін тигізеді. Сабақ барысында ертегілердің кейіпкерлері арқылы жақсы мен жаманның арақашықтығын ажырата алады. Ертегілерді пәнаралық байланыс ретінде қолданудың өзіндік тиімділігі бар.

Ертегінің әр қайсысының көркемдік ерекшелігі мен композициялық құрылысы болады. Олардың да белгілі сюжетке орайластырылады. Яғни оқиғаның бастауы мен аяқталуы, шешімді түйіні болады. Әдетте ертегінің желісінде оқиға баяу ғана баяндау сипатында басталып, даму барысында оқиғаның желісі күрделене береді. Баланың психологиясына әсер адамның өміріне қатысты іс-әрекетке орайластырылған ертегі әдетте өткір мысқылмен беріліп отырады. Ол ертегіден бала бойында сол оқиғаға деген күлкі үйіріледі. Ал сол оқиғада жағымсыз оқиға бар болса кейіпкер бойындағы жағымсыз әрекетке жиіркенішпен қарап, ол әдеттен бойын аулақ ұстауға ұмтылады.

Әрбір баланың жеке дара ерекшелігін ескере отырып, жеке тұлға ретінде мәдениетін қалыптастыруда педагогикалық үдерістің алдына қойған міндеттерін жолға қоюда тиімді әдіс болып табылады. Қазіргі заманғы инновациялық әдістерді бастауыш сыныпта қолдану арқылы балалардың жалықпай, шаршамай жан-жақты дамуына оң әсер етеді.

Қорытынды

Бала тәрбиесі қашанда маңызды міндет болып саналады. Бұл істе ата-аналардың бала тәрбиесіне азаматтық борышы ретінде қараған жөн. Қазіргі таңда ата-аналардың көпшілігі бала тәрбиесіне толыққанды көңіл бөлмеуінің салдарынан материалдық жағынан қамтамасыз етілгенімен, баланың рухани әлемі қараусыз қалуда. Бұл орайда баяғы ертегі айтатын әжелердің азайғанын немесе электронды техника әлемінің жетілуінің әсерінен балалар мультфильмге ден қойып, ауызекі ертегі тыңдауға құлықсыз болып отырғаны

да жасырын емес. Электронды техниканың және ғаламтордың өсіп келе жатқан бала денсаулығы тигізер зияндарын ескеріп, оған тосқауыл қойып отырған ешкім жоқ.

Сондықтан бастауыш сынып оқушыларын оқыту мен тәрбие беруде тиімді құрал ретінде ертегіні пайдалану өте тиімді. Әдетте, ертегілердің мазмұнында халықтың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері, тыныс-тіршілігі, адамдардың өзара қарым-қатынастары мен мінез-құлықтары, бақыт жолындағы күресі мен еңбексүйгіштігі, туған халқына, туып-өскен табиғатқа деген сүйіспеншіліктері суреттеледі. Осы орайда ертегі зерттеушісі Т. Барласұлы ертегінің мәнімен маңызы жөнінде: «Ертегі - рухани тәрбиенің мәні аса зор, көзіміз көріп, құлағымыз ести алмайтын, тек ақылмен ажыратып, жүрекпен ғана түйсіне алатын материалдық әлеммен бірге шегі жоқ рухани әлем болмысының біртұтас түсінікті баян етілген көрінісі», - деп тұжырым жасайды (Барласұлы, 2000: 22).

Бұл жөнінде қазақ фольклористикасының зерттеушісі М. Әуезов: «Ертегі деп баяғы замандағы елдің дүниеге көзқарасын білдіретін, я сол көзқарастың белгілі ізін көрсететін, онан соң елдің белгілі салтын білдіретін, арнаулы үлгі айтатын, жамандықты жерлеп, жақсылықты көтеріп айтқан, ойдан шығарған көтерме әңгімені айтады» деген болатын (Әуезов, 1991: 126).

Paydalanған әдебиеттер

- Alpısbayeva Q. (2015). Fol'klorlıq Mätinnin Oqıluvı men Mätin Tarihın Zerttevedegi Tura Malimetter, Kervan, No 1 (40), ss. 30-35.
- Avezov M. (1991) Ädebiyät Tarixı, Almatı: Ana Tili.
- Barlasulı T. (2000). Söz Atası – Ertegi, Qurannan Sır Şertedi, Qazaq Ädebiyätı, No 39, ss. 22-29.
- Bastav (metin): Orta Mektepterdin 3-4 Sınıptarına Arnalğan "Ana Tili" Oqulıǵına Qosımşa Avız Ädebiyätı Ülgilerinin Jıynaǵı (2000). Qur. I. Ömirtayeva, T. Minjasarova, Astana: Sariarka Yayıncılık.
- Baytursınov A. (1991). Aq Jol, Almatı: Jalın Yayıncılık.
- Baytursınulı A. (2013). Altı Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı, Qur. R. S. İmaxanbet; Almatı: El-şejiire.
- Ğabdullin M. (1989). Qazaq Xalıq Avız Ädebiyätı, Almatı: Jazuşı Yayıncılık.
- İzğuttınova R. (2017). Mekteptin Bastavış Satısında Qazaq Xalıq Avız Ädebiyätı Ülgilerin Oquv Adistemeseı, Almatı.

- Jurtbay T. (2020). Barlav Tamır, Xalık Avız Ädebiyätı – Tarixı Derek Retinde, Astana: L.N. Gumilov Universiteti.
- Qazaq Önerinin Antologiyası (2014). Qur. M. Joldasbekov, R. Almuhanova, T. 25, Astana: Kültegin Yayıncılık.
- Xasanova S. (1972). İbray Altınсарın Şığarmalarının Tili, Almatı: Mektep Yayıncılık.

Comparative Turkish Dialects and Literatures

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Cilt/ Volume 2, Sayı / Issue 4, Kasım / November 2023, 39-48

Atıf/Citation: Guntay, M. (2023). Uygur Türkçesinde Kuş Adlarında Alt Anlamlılık (Hiponimi). *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 2(4). 39-48.

UYGUR TÜRKÇESİNDE KUŞ ADLARINDA ALT ANLAMLILIK (HİPONİMİ)

Sub-Semanticity (Hyponymy) in Bird Names in Uighur Turkish

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 14.10.2023 / Kabul Tarihi: 27.11.2023)

Muhammet GÜNTAY*

Özet

İnsanlar tabiattaki varlıkları benzer veya ayırt edici özelliklerine göre tanımlamışlardır. Bu tanımlamalar neticesinde çeşitli terimler ve onlara verilen adlar ortaya çıkmıştır. Hiponimi bu kavramlar arasındaki kapsama ilişkisini açıklayan bir sınıflandırma sistemidir. Hiponimi, içinde barındırma ve sıralı düzen içeren bir sınıflandırma sistemi olması yönüyle sözlüksel anlam bilimin önemli kavramlarından biridir. Genel bir ifadeyle alt anlamlılık, sözlüksel öğeler arasındaki anlamsal içerilme bağıntısıdır. Üst anlamlılık ise alt anlamlılıkta bulunan kelimeleri kapsayan genel kavramın adıdır. Alt anlamlılıkta genelden özele doğru bir sıralama söz konusudur. Bu sıralamada içerme veya hiyerarşi bulunur. Alt anlamlılık ilişkisi, yani özel terimin daha genel bir terim içinde bulunması, bazı anlam bilimcilerce “kümeler mantığı” olarak değerlendirilmiştir.

Alt anlam ilişkileri Uygur Türkçesinde farklı alanlarda (akrabalık adları, organ adları, bitki adları, renk adları, hayvan adları vs. gibi) oldukça geniş bir şekilde görülmektedir. Özellikle kuş türlerinin çeşitliliği ve verilen adların çeşitliliği çalışmamızın temelini oluşturmakta etkili olmuştur. Çalışmamızda

---

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı; *PhD Student, Ankara University Institute of Social Sciences Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature*, m.guntay@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7176-9886>.

Türkçenin söz varlığı içinde semantik açıdan önemli yeri olan alt ve üst terimlerin sistematik olarak ortaya konması Uygur Türkçesinden örneklerle açıklanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: hiponimi, Uygur Türkçesi, kapsama ilişkisi, sözlüksel anlambilimi.

Abstract

People have defined entities in nature according to their similar or distinguishing features. As a result of these definitions, various terms and names given to them have emerged. Hyponymy is a classification system that explains the coverage relationship between these concepts. Hyponymy is one of the important concepts of lexical semantics as it is a classification system that includes inclusion and sequential order. In general terms, hyponymy is the semantic inclusion relationship between lexical items. Metonymy is the name of the general concept that includes the words in hyponyms. There is a sequence in hyponymy from general to specific. This ordering involves inclusion or hierarchy. The hyponymy relationship, that is, the presence of a specific term within a more general term, has been evaluated as "set logic" by some semanticists.

Alonym relations are widely seen in different areas in Uyghur Turkish (such as kinship names, organ names, plant names, color names, animal names, etc.). Especially the diversity of bird species and the diversity of their given names were effective in forming the basis of our study. In our study, it is aimed to systematically reveal the lower and upper terms, which have a semantically important place in the vocabulary of Turkish, and to explain them with examples from Uyghur Turkish.

Key words: hyponymy, Uighur Turkish, coverage relationship, lexical semantics.

Giriş

Sözlüksel anlam biliminin önemli kavramlarından olan hiponimi, sıralıdüzen ve içinde barındırmayı gösteren bir sınıflandırma sistemidir. Bu sınıflandırma sisteminde üst anlam olan kavram, alt anlamlarını içinde barındırmaktadır. Alt anlamlılık ilişkisi, genel bir sözcüğün (üst anlam ya da düzey) özel bir sözcüğü (alt anlam ya da üst düzey) içine aldığı sıralıdüzenle ilgili (fr. hiérarchique) bir ilişkiyi belirtir (Günay, 2018: 199). Bussmann hiponimi terimini şu şekilde tanımlamıştır: *Eşanlamlıya benzer şekilde önerilen terim, bağlılık yani anlamsal içeriğin belirtimi olarak tanımlanabilir. Örneğin, elma bir meyvenin hiponimidir, çünkü elmanın meyveden daha özel bir anlamı vardır. Başka bir ifadeyle hiponimi alt küme ilişkisi olarak görülebilir* (Bussmann, 1996: 527). Alt anlamlı sözcük, üst anlamlı sözcüğün içerisinde kalır. Başka bir deyişle üst anlamlı terim, alt anlamlı terimleri de kapsayan

bir konumdadır. Berke Vardar üst anlamlılığı “*Bir sözlüksel birimin içerdiği birimlere göre durumu.*” olarak tanımlamıştır (Vardar, 2002: 210). Bu kapsama ilişkisi içinde yer alan üst terim hiperonim, alt terimlerin her biri hiponim, aynı üst terime bağlanan alt terimlerin her birisi ise “co-hiponim” olarak adlandırılmaktadır. *Hiperonim, kelimenin hiyerarşi benzeri bir dağılımını yansıtan ve sözcüksel üstünlüğü ifade eden anlamsal ilişkisidir* (Bussmann, 1996: 525).

Anlamı üst anlamlılığa sahip kelimelerden daha dar olan kelimelerin anlamlılığı alt anlamlılığı ifade eder. Alt anlamlılık (hyponymie) daima üst anlamlılığı (hyperonymie), üst anlamlılık ise daima alt anlamlılığı gerekli kılar. Alt anlamlılık şu formülle gösterilebilir: *x bir y'dir*. Merite sıralamasında alt anlamlı sözcük, alt kategoride yer alan kelime olarak da tanımlanabilir. Kedi sözcüğü hayvan sözcüğüne göre daha altta olan bir türdür. Bundan dolayı kedi sözcüğünün hayvan sözcüğünün alt anlamlısı olduğu söylenir. Gül, çiçek ve bitki sıralanışı örnek alınırsa gül, çiçeğin çiçek de bitkinin alt anlamlısı olur.

Genel bir ifadeyle alt anlamlılık, sözlüksel öğeler arasındaki anlamsal içerilme bağıntısıdır. Üst anlamlılık ise alt anlamlılıkta bulunan kelimeleri kapsayan genel kavramın adıdır. Örneğin üst anlamlı olan “bitki” kavramının içinde alt anlamlı olarak “lale, gül, nergis” sözcükleri bulunur. İlk kez “A. J. Greimas’ın 1966’da *Semântica Estrutural** (Yapısal Anlambilim) adlı eserinde kullandığı hyponymie (alt anlamlılık) ve hyperonymie (üst anlamlılık) terimleri, kısa sürede kabul görür ve değer değişiklikleriyle birlikte yayılım gösterir. Alt anlamlılıkta genelden özele doğru bir sıralama söz konusudur. Bu sıralamada içerme veya hiyerarşi bulunur. Böylece bir kavrama ait alt anlamlı sözcükler sistematik bir şekilde incelenmiş olur (<https://www.msxllabs.org/forum/edebiyat/>).

Alt anlamlılık ilişkisi, yani özel terimin daha genel bir terim içinde bulunması, bazı anlam bilimcilerce “kümeler mantığı” olarak değerlendirilmiştir. Örneğin; çiçek kümesi lale kümesinden daha geniştir ve onu kapsar. Lale, menekşe, gül ve benzerleri ise çiçek sözünün alt terimleridir. Yani lale, gül, menekşe vb. oluşan bir küme çiçek kümesinin alt kümesidir. Lyons aynı zamanda her bir terimin aynı bağlam içinde kendi yerine geçebildiğini ve kendisiyle anlamdaş olduğunu da belirtmektedir (Erdem, 2004: 63).

Alt anlamlılıkta içerme-kapsama ilişkisi tek yönlüdür. Örneğin her gül ya da her menekşe çiçektir ancak her çiçek, menekşe ya da gül değildir. Alt anlamlılık, söz

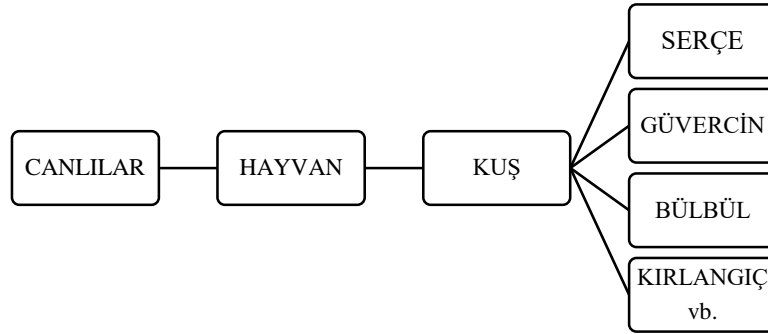
---

* *Daha ayrıntılı bilgi için bk. Greimas, Algirdas Julien (1966). Semântica Estrutural. Paris: Librairie Larousse.*

varlığının temel dizgisel ilişkileri arasında gösterilmektedir. Hyponymy konusuna Lyons[†] 1968’de değinmiş, daha sonra bu konuyu Cruse[‡] 1986’da, Hofmann[§] 1993’te tekrar ele almıştır. *Bu konuda Lyons, “alt anlamlılık”ın terim olarak yeni olsa da kavram olarak geleneksel ve bütün dillerin söz varlıklarının düzenlenmesinde, kurucu ilkelerden birisi olduğunu söyler* (Karahan 2013: 188).

Hiponim olan kavram hiperonim olan kavramın içinde yer alır. Örneğin; köpek hiponimi hayvan hiperonimine dahildir, sandalye hiponimi mobilya hiperonimine dahildir (Tufar, 2007: 75). Sözcükler birbirleriyle aynı cins ve türden olma açısından benzerlik taşırlar. Örneğin, ‘kuş’ sözcüğü canlılar ve hayvanlar üst kavramlarının bir alt türüdür. Serçe, güvercin, çalığışu, bülbül gibi sözcükler de ‘kuş’ üst kavramının alt terimleridir. Öyleyse, bir sözcüğün gönderimde bulunduğu içerik, başka bir sözcüğün gönderimde bulunduğu içeriğe göre “alt kavram” oluşturuyorsa o sözcük alt anlamlıdır. Serçe, kuş ve hayvan sözcükleri arasında bir alt anlamlılık ve içerilme ilişkisi vardır. Kuş sözcüğü hayvan sözcüğü ile bir alt anlamlılık ilişkisi içindedir. Alt anlamlılık bir içerme ilişkisidir. Daha genel bir sözcüğün anlamını içerir. Bu genel sözcük ise üst anlamlıdır.

[†] Daha ayrıntılı bilgi için bk. Lyons, John (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. New York: Cambridge University Press.

[‡] Daha ayrıntılı bilgi için bk. Cruse, David Alan (1986). *Lexical Semantics*. New York: Cambridge University Press.

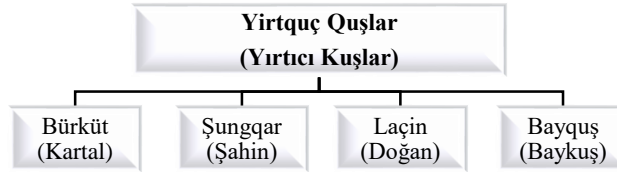
[§] Daha ayrıntılı bilgi için bk. Hofmann, Thomas Ronald (1993). *Realms of Meaning: An Introduction to Semantics*. London: Routledge.

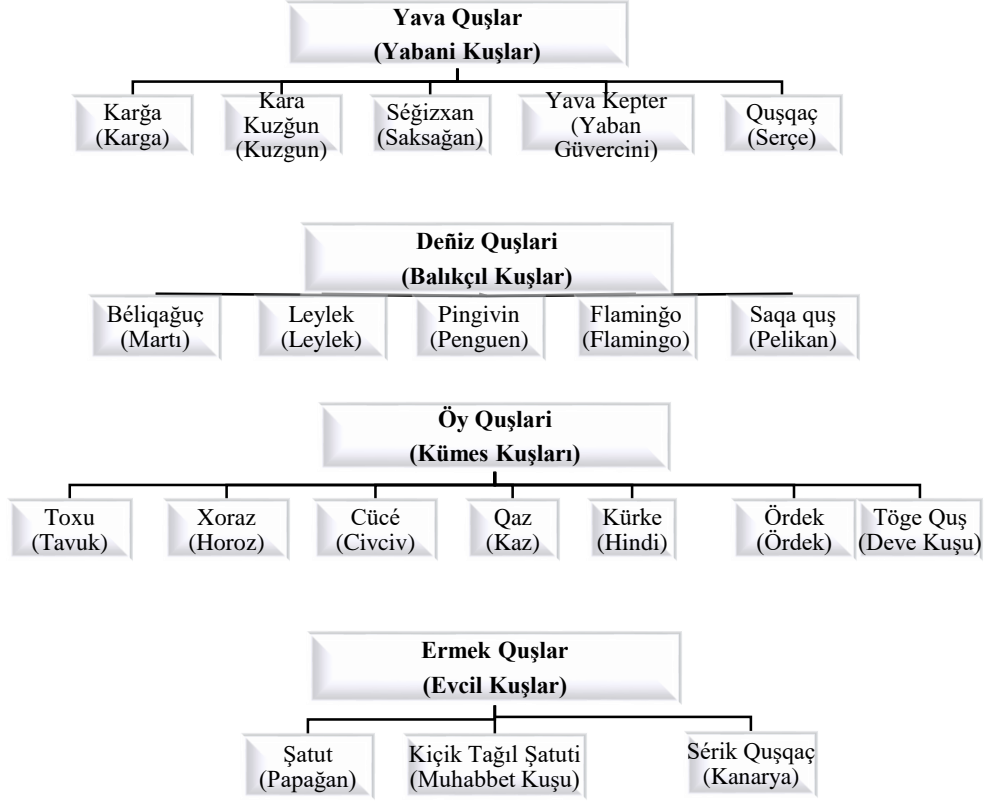
1. Uygur Türkçesinde Alt anlamlılık

Bir dilin söz varlığının, genelden özele doğru kategorize edilerek sıralamalı bir sınıflandırma açısından tanımlanma imkânı, birçok anlam bilimcinin dikkatini çekmiştir. Alt anlamlılık ilişkisi aracılığıyla söz varlığının aşamalı olarak düzenlenmesinde en önemli faktör, o dilin kullanıldığı kültürün yapısıdır (Erdem, 2004: 63). Şüphesiz dilin kültür, tarih, coğrafya, sanat vs. gibi diğer alanlarla ilişkisi alt anlamlılık ilişkisini de etkilemiştir. Mesela Uygur Türklerinin yaşadığı coğrafyayı ele alacak olursak, çeşitli kuş türlerine ev sahipliği yapan birçok orman ve doğal alana sahip olmasının yanı sıra çokça göçmen kuşunun da güzergâh ve mevsimlik konaklama alanlarını barındırmaktadır. Dolayısıyla kuş türleri açısından zengindir, buna göre dallandırma da çeşitlilik göstermektedir. Doğu Türkistan kuş türleri açısından zengindir. Adlandırma da buna bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Ayrıca gerek evcilleştirilmiş olan kuşların gerekse yabani kuşların Uygurların hayatında yer edinmiş olması Uygur Türkçesinde alt anlamlılık konusunu kuş türleri üzerinden aktarmak için etkili bir sebeptir.

Alt anlam ilişkileri Uygur Türkçesinde farklı alanlarda (akrabalık adları, organ adları, bitki adları, renk adları, hayvan adları vs. gibi) oldukça geniş bir şekilde görülmektedir. Uygur Türkçesinde özellikle kuş türlerinin adlandırılmasında bir çeşitlilik bulunması, bu alt anlamlılık ilişkisinin alt terimleri ve üst terimleri barındırması (hayvan – kuş – ve türleri) dikkat çekmektedir.

Tarihi ve çağdaş Türk dili alanında olduğu gibi Uygur Türkçesinde de tüm kuşları kapsayan bir üst terim olarak “kuş” sözcüğü yer almaktadır. “Kuş” üst teriminin kapsadığı sayısız kuş türleri oldukça zengin alt terimler topluluğu oluşturmaktadır. Bu terimler Uygur Türkçesi konuşanlarının zihninde bir hiyerarşi ile ortaya konmaktadır. Hiyerarşik şemaya geçmeden önce, kuş türlerinin Uygur Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde adlandırılışları şu şekildedir:

Bu bölümde aktarılan bilgilere “Türkçe-Uygurca Lügat”^{**} “Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü”^{††} ve “Uygur Tiliniñ İzahlıq Lüğati”^{‡‡} adlı sözlükler taranarak ulaşılmıştır.

“Bürküt” Moğolca “Bürgüd” karşımıza çıkmakla beraber “Tavşancıl da denilen yırtıcı bir kuş” olarak tanımlanmıştır. Scully’e göre “bürküt” kaya kartalı, altın kartalın Doğu Türkçesindeki karşılığıdır. Bu kartal türü Doğu Türkistan’da “Qara Quş” olarak da bilinir. Vambery ise ismin “börk” kelimesinden türediğini savunmuştur (Şişman, 2021: 391). Ayrıca Çağatay Türkçesinde “kartal” türünün “bürküt” ve “qaraquş” sözcükleriyle karşılandığını görmekteyiz (Bolat, 2022: 78-80).

^{**} Mümin, Abdulla (1989). *Türkçe-Uygurca Lügat*. Urumçi: Milletler Neşriyatı.

^{††} Emir Necipoviç Necip (2016). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). E-Kitap. Şanghai.

^{‡‡} Urumçi Dil ve Edebiyat Komitesi (1990). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Lüğati*. Urumçi: Milletler Neşriyatı.

Uygur Türkçesinde “Qara Quş” olarak bilinen “bürküt” Çince bú’érhūti, Farsça bürgüt, Rusça berkutinaya şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Şişman, 2021: 391).

Yırtıcı kuşlardan bir diğeri olan “şahin” ise Eski Türkçede ve Uygur Türkçesinde “şuñkur” şeklinde görülmektedir. DLT. Soñkur şeklinde gördüğümüz bu sözcük Türkmençe, Kırgızca gibi lehçelerde “şuñkar/şumkar,şunkar” gibi şekillerde görülür ve hepsinde aynı anlamı taşır.

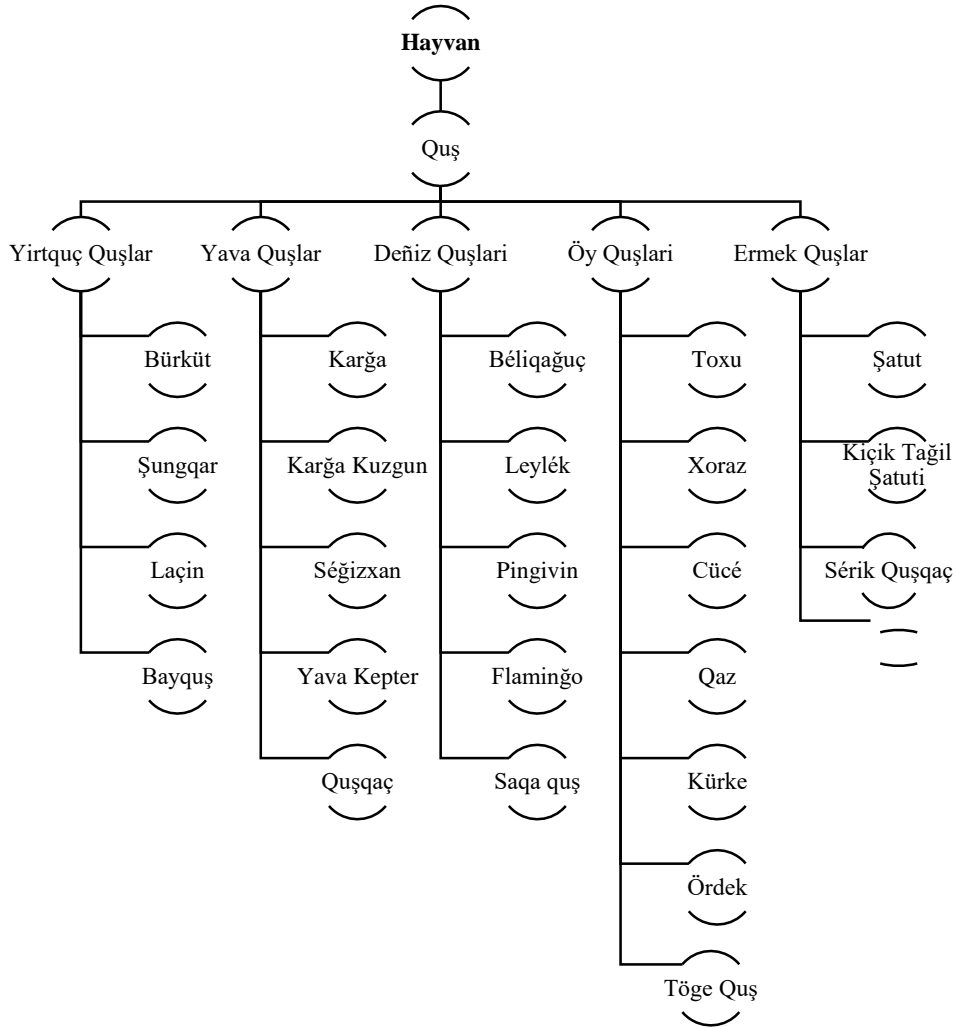
Doğan tür adı olarak Farsçadan alınmış olan “laçin” sözcüğü ile karşılanmıştır. Scully “laçin” veya “boz laçin” şeklinde belirttiği kelimenin “doğan” veya “boz doğan” türünün Doğu Türkçesindeki karşılığı olduğunu belirtmiştir. Sözcük DLT’de de karşımıza “laçin” şeklinde çıkmaktadır.

E. Denison Ross’un eserinde “quçqaç” küçük kuşlara verilen umumi bir isim olarak karşımıza çıksa da Uygur Türkçesinde serçe ve serçe türlerini tanımlamak için kullanılmıştır (Ross, 1994: 63).

Uygur Türkçesinin alt anlamlılık sıralamasında daha çok kuş çeşidi mevcuttur ancak çalışmamızın temel amacı olan alt anlam-üst anlam hiyerarşisini açıklamak

için tablolarda belirtilen tür ve takımlar yeterli görülmüştür. Yukarıda belirtilen eserler taranarak oluşturulan tablo kuş türlerinin alt anlam ve üst anlamlarını göstermektedir.

Hiyerarşik şemaya göre hayvan üst terimdir (hiperonim). Kuş ise hayvan için alt terim (hiponim) iken “yirtkuç kuşlar, yava kuşlar, deniz kuşları, öy kuşları ve ermek kuşlar” için üst terimdir. Aynı üst terime bağlı olan “yirtkuç kuşlar, yava kuşlar, deniz kuşları, öy kuşları ve ermek kuşlar” co-hiponimdir ve hepsinin kendi altında bulunan alt terimleri mevcuttur. Örneğin, yirtkuç kuşlar (yirtıcı kuşlar) kuşun

hiponimi olduğu gibi “bürküt (kartal), şungqar (şahin), laçın (doğan), bayquş (baykuş)” için hiperonim konumundadır. Bu durum yırtıcı kuşların co-hiponimi olan diğer kuş türleri için de geçerlidir.

Daha önce de belirtildiği gibi alt anlamlılıkta içerme bağıntısı tek yönlüdür, yani alt terim olan türlerin hepsi birer kuştur ve her kuş bir hayvandır. Ancak her hayvan kuş değildir, her kuş yırtıcı değildir ve her yırtıcı kuş da kartal değildir.

Sonuç

Dil dünyayı anlamada bizi yönlendiren yaratıcı bir zihin faaliyetidir. Hangi sahada olursa olsun aynı dili konuşanlar çevrelerini ve tabiattaki tüm nesnelere dilin kavramlaştırma özelliği sayesinde tanımlarlar. Böylece canlı, cansız, insan, hayvan, çiçek, su, kuş vs. terimler ortaya çıkar ve bunlar nesnelere özelliklerine göre şekillenen adlandırmalardır.

Hiponimi (alt anlamlılık) ise bu adlandırmaların yönünü, mantığını ve kapsama bağıntısını ifade eden bir terimdir. Alt anlam ilişkisi alt-üst terimleri barındıran birçok kavramda görülebilir. Bu türden örnekler Uygur Türkçesinde çokça rastlanır. Çalışma gerek Doğu Türkistan’ın coğrafi şartları gerekse Uygur Türklerinin hayatında ve zihninde hiyerarşik bir adlandırmaya sahip olması bakımından kuş türleri üzerinden ele alınmış olup örnekleri çoğaltmak mümkündür. Türk dilinin köklü bir tarihe, geniş bir söz varlığına sahip olması muhakkak üst terimlerin varlığını düşündürmektedir. Bu üst terimlerin alt terimlerle hiyerarşik anlamsal ilişkisini ve üst dilin oluşum sürecine katkı sağlayan sebepleri açıklamada alt anlamlılık konusu önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdulla, M. (1989). *Türkçe-Uygurca Lügat*. Urumçi: Milletler Neşriyatı.
- Alt anlamlılık (Hyponymie) <https://www.msxslabs.org/forum/edebiyat/496132-alt-anlamlilik-hyponymie.html#ixzz67MjOJ5kY>. (Erişim Tarihi: 07.12.2019)
- Bolat, Ö. H. (2022). Çağatay Türkçesinde Hayvan Adları, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:7 Sayı:1, s.78-80.
- Bussmann, H. (1996). *Dictionary of Language and Linguistics*. London: Routledge.
- Cruse, David Alan (1986). *Lexical Semantics*. New York: Cambridge University Press.
- Necip, E. N. (2016). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İklil Kurban (Çev.). E-Kitap, Şanghay.

- Erdem, M. (2004). "Türkmen Türkçesinde Alt anlamlılık (Hyponymy)", (ss. 63-73), F. Sema Barutcu Özönder, Melek Erdem, Gülsüm Killi, G. Selcan Sağlık (Haz.). *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002 Bildiriler 8-10 Mayıs 2002*, (s. 63-73). Ankara.
- Greimas, A. J. (1966). *Semântica Estrutural*. Paris: Librairie Larousse.
- Günay, V. D. (2018). *Sözcükbilime Giriş*. (2. bs.). İstanbul: Papatya Yayınları.
- Hofmann, Thomas Ronald (1993). *Realms of Meaning: An Introduction to Semantics*. London: Routledge.
- Karahan, A. (2013). "Codex Cumanicus'ta Alt anlamlılık (Hyponymy)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (39), s. 187-203.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. New York: Cambridge University Press.
- Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (2. bs.). Ankara: TDK Yayınları.
- Necip, E. N. (2016). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. E-Kitap. Şanghai.
- Ross, E. Denison, (1994). Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü, Çev. Emine Gürsoy Naskali, Ankara, TDK Yayınları.
- Şişman, R. Ş. (2021). Çağatayca Kuş Adlarına Dair Tematik Dizilimler, (ss. 369-419), III. Uluslararası Türkiye-İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu, 29 Mayıs 2021, (s. 369-419), İstanbul.
- Tufar, N. (2007). "Türk Dilinde Meronimi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(3), s. 74-79.
- Urumçi Dil ve Edebiyat Komitesi (1990). *Uygur Tiliniñ İzahlıq Lüğati*. Urumçi: Milletler Neşriyatı.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yabancı Dil Yayınları.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 2, Sayı / Issue 4, Kasım/ November 2023, 49-56

Atıf/Citation: Aliyeva, N. (2023). Nahçıvan Ağzında Kullanılan -Lan, -Len Eki Üzerine Bir İnceleme. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 2 (4), 49-56.

NAHÇIVAN AĞZINDA KULLANILAN -LAN, -LEN EKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Review On -lan, -len Supplement Used in Nakhchivan Dialect

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 06.10.2023 / Kabul Tarihi: 22.11.2023)

Nuray ALİYEVA *

Özet

Nahçıvan ağzı Azerbaycan dilinin güney grubu ağızları içerisinde kendine has özellikleri ile seçilmektedir. Burada yazı dilinde bulunmayan birçok durumla karşılaşırız ki bunlardan biri de bölgenin Ordubat ağzında kullanılan değişlen, bişirlen, yoğurlan, yığışlan, suvarlan gibi edilgenlik fiilleridir. Bilindiği gibi -lan, -len eki isimlerden fiil türeten bir ektir. Fakat ağızlarda fiil kökleri de bu eki almaktadır. Ağızlarda bu tür alışılmışın dışında durumlara karşılaşmaktayız. Nahçıvan ağzında -lan, -len eki fiil köklerine getirilerek edilgenlik anlamlı fiiller türetmektedir. Bu ek ağızlarda yazı dilindeki -ıl, -il, -ul, -ül ekinin yerine geçer ve fiil çatısı eki konumunda olduğu için fiil köklerine birleşmektedir. Araştırmamız gösteriyor ki Nahçıvanın Ordubat ağzında değişlen - değişilmek, bişirlen - pişirilmek, yoğurlan - yoğrulmak, yığışlan – yığılmak, toplanılmak, suvarlan – suvarılmak anlamında kullanılır.

Yaptığımız araştırmanın sonucu olarak şunu söyleyebiliriz ki, Nahçıvan ağzının yapı bilgisi kendine has özellikleri ile Azerbaycan dilinin diğer ağızlarından seçilir. Burada gözlemlediğimiz ve Azerbaycan dili ağızlarında bulunmayan özelliklerden biri de fiil köklerine eklenerek

---

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü; Assoc. Prof. Dr., Azerbaijan National Academy of Sciences, Nakhchivan Department elxan.yurdoglu@yahoo.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8239-2973.

edilgenlik anlamı ifade eden -lan, -len ekidir. Değişlen, bişirlen, yoğurlan, suvarlan, yığışlan gibi kelimelerde görülen bu ek yazı dilinde isimlere eklene bildiği halde ağızlarında hem de fiillere eklenmektedir. Nahçıvan'ın Ordubat ağızında gözlemlediğimiz bu ağız olayı Türkiye Türkçesinin Erzurum, Erzincan, aynı zamanda Azerbaycan dilinin Urmiye ağızları ile ortak morfolojik özellik gibi tanımlanabilir.

Anahtar kelimeler: Nahçıvan ağızı, -lan, -len eki, değişlen, bişirlen, yoğurlan.

Abstract

The image of Araz has a special weight in Azerbaijani oral and written literature. After the "Gulistan" treaty signed between Iran and Tsarist Russia in 1813, the division of Azerbaijan into South and North Azerbaijan, with the Araz river as the border, led to the use of Araz as a literary image. Araz, which is included in various examples of folklore, became the subject of written literature after that. Also, in the examples of oral folk literature, examples of addressing Araz and having problems with Araz increased. The folk poetry collected from Nakhchivan and the written literature created here were selected in this sense.

Considering that the Araz River originates from the Eastern Anatolian region of Turkey - Alagöz Mountain in Erzurum, it should be taken for granted that Araz is also reflected in the folklore of that region. We see the use of the image of Araz in the examples of poems of oral folk literature, especially in bayatis, songs, and folk songs.

Key words: Nakhchivan dialect, suffix -lan, -len, değişlen, bişirlen.

Giriş

Yapılan gözlemlerden Nahçıvan ağızının Azerbaycan dilinin diğer ağızlarından ayrılan bir takım kendine has morfolojik özelliklere sahip olduğu sonucuna varılabilir. Bu özellikler yapım ve çekim eklerinde, çokluk ekinde, iyelik, hâl, bildirme, zaman eklerinde kendini gösterir.

Dili oluşturan en önemli öğelerden biri kelimelerdir. Kelimelerin kök ve ek açısından incelenmesi yapı bilgisi dahilinde ele alınır. "Azerbaycan dilinin yapı bilgisi çok eskiden oluşmuş ve gelişmiştir. Sözlü edebi dilimizin en eski örneği olan Dede Korkut Kitabı'nın araştırılması, modern yazı dilimizin tüm değişim ve sınıflandırma sisteminin 1500 yıl önceki Azerbaycan halk dilinde eksiksiz bir biçimde var olduğunu göstermektedir. İsimlerin ve fiillerin değişme ve çekimlenme kuralları Dede Korkut Kitabı'nın dilinde mevcuttur ve o zamandan şimdiye geçmiş zaman diliminde bu kurallar sadece gelişme ve zenginleşme yönünde değişime uğramıştır" (Kazımov, 2010:18-19). Böylece yazı diliyle birlikte ağızların da yapı

bilgisi birtakım değişmelere maruz kalmış, edebi dil için giderek geçerliliğini yitiren dilsel olgular burada korunmuştur.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Azerbaycan dilinin tüm ağızlarında olduğu gibi Nahçıvan ağzında da yazı dili ile kıyaslandığında yapı bilgisi üzerine görülen farklılıklar ses bilgisi ve söz yapısı farklılıklarına göre daha zayıftır. Dilimizin diğer ağızlarına göre bölge ağızlarının yapı bilgisi yazı dilinin morfolojisi ile daha fazla ortak özelliklere sahiptir. E. Azizov, ağızların yapı bilgisi özelliklerinin oluşumu hakkında şunları yazar: "Azerbaycan halk dili geliştikçe ve edebi dilin yazılı kolu sabitleştikçe, ağızlar düzeyinde bireysel dil birimlerinin tanımlanması süreci devam etti. Dilin diğer düzeylerinde olduğu gibi morfolojik yapıda da tek tek unsurlar bir ağız özelliği olarak kullanılmıştır" (Azizov, 1999:168). -lan, -len eki Azerbaycan dilinde isim ve sıfatlardan fiil oluşturan yapım ekidir. "Bu ek isimlerden fiil oluşturan -la, -le eki ve dönüşlü fiiller türeten -(ı)n ekinin birleşerek kaynaşması sonucunda oluşmuştur" (Kazımov, 2010:169). "Bu ek, eski yazıtlarımızın dilinde isimlerden fiil oluşturan bir ek olarak az sayıda kelimenin oluşumunda görev alır: boguzlan, kanlan (Veliyeva, 2013:108). Eski yazıtlarımızın araştırmacılarından sadece profesör Ebülfez Recebli bu ek in fiil köklerine eklenerek fiil oluşturduğunu gözlemleyerek eski Türk yazıtlarının dilinde isimlere, sıfatlara ve (garip bir şekilde) fiile -lan, -len ekinin eklenebildiğini yazarak ilgili abidelerden yalnızca bir örnek verir: seçlen (Recepli, 2006:335). Peki Nahçıvan ağzında bu ek nasıl oluyor da fiil köklerine gelebiliyor? Bu çalışmanın amacı bu sorunun doğru yanıtını bulmak. Bunun için de Azerbaycan dilinin diğer ağızları, Türkiye Türkçesi ağızları, eski sözlüklerden seçtiğimiz örnekler üzerinden karşılaştırmalı bir araştırmaya yapmayı hedefliyoruz.

-lan, -len Eki

Nahçıvan ağzında yazı dilimiz ile ayrı ayrı morfolojik kategorilerde kendini gösteren farklılıklar olduğu gibi, çeşitli eklerin kullanılmasında da ağız araştırmaları açısından dikkat çekici durumlar gözlemlenmektedir. Bilindiği üzere hem yazı dilinde hem de ağızlarda bazı farklı eklerin kullanılması durumunun olduğu istisna değildir. Ağızlarda bazen eklerin farklı şekillerde kullanıldığını, örneğin isim oluşturan eklerin fiillere veya diğer köklere eklendiği durumlara da rastlarız. Elbette bunun belli başlı sebepleri vardır ve bu sebepler daha çok dilin tarihsel gerçeklerinden hareketle açıklanabilir. Nahçıvan'ın Ordubat ağzında gözlemlediğimiz yazı dilinde isimlerden fiil türeten -lan, -len bu tür ekler arasındadır.

Bazen bu ek, -la, -le ekiyle türemiş başla, yolla, dişle, murdarla gibi fiillerden türemiş dönüşlü çatılı başlandı, yollandı, dişlendi, murdarlandı modellen fiillerdeki ekle karıştırılsa da aslında onlar birbirlerinden tamamen farklıdır. Bahsettiğimiz -lan, -len eki bu kelimelerde olduğu gibi -la ve -n bileşenlerine ayrılmaz, yukarıdaki örneklerden farklı olarak fiilin bu ekle oluşan -n ekine kadar olan kısmı ayrılıkta kullanılamaz.

Nahçıvan'ın Ordubat bölgesi genel olarak kendine has özellikleri olan bir ağız grubudur. Burada Nahçıvan'ın diğer bölgelerinin ağızlarında göremediğimiz pek çok ağız özelliği vardır ki bunlardan biri de -lan, -len ekiyle türetilen değişlen, bişirlen, yoğurlan, yığışlan, suvarlan gibi fiillerdir. Yazı dilinde bazı fiil yapım ekleri (-şe "dinşe", -irge "esirge", -ecle "döyecle", -tala "yontala") ile oluşturulmuş yalnızca bir veya birkaç sözcük varken, ağızdaki isimlerden fiil türeten -lan, -len ekinin bu kadar çok fiile eklenerek kelime oluşumuna katılması elbette tesadüfi olamaz ve bunun belli bir sebebi vardır. Ağızlar, dil kuralları konusunda yazı dili kadar muhafazakar olmadığından, ilk bakıştan bu kurallara uyma konusunda yazı diline göre kısmen bir özgürlük gözlemlense de, burada hiçbir şey rastgele değildir ve hiçbir olay kendiliğinden gelişmez. Bu ağız özelliklerinin birçoğu dilin eski dönemlerine ait dil olaylarının yardımı ile açıklanmakta ve sonuç olarak ağızların dilimizin çok eski zamanlarından kalma durumları koruyarak günümüze kadar getirdiği ortaya çıkmaktadır. Bu kelimelerin etimolojisini açıklamak için öncelikle ekin eklendiği köklere bakmak önemlidir.

Nahçıvan ağızında "değişilmek, değişmek" anlamında kullanılan "değişlen" fiili, "değiş" kökünden türemiştir. Bu kök, Türk dillerine ait en eski kelimelerdendir. Türk dillerine ait bütün sözlüklerde geçmektedir. Mahmut Kaşgari kendisinin Türk dillerine ait en eski sözlüklerden olan "Dîvânu Lugâti't-Türk" eserinde bu kelimeyi tegiş fonetik şeklinde göstermiştir (Kaşgari, 2006b:524). Ancak sonradan tarihi gelişim sürecinde Azerbaycan Türkçesine özgü t>d ve g>y ses değişimleri sonucu kelime bugünkü şeklini almıştır. Eski Türkçe yazılı anıtlarda tegişilmek "değişim" anlamına gelir (Hudiyev 2015: 548).

1875-77 yıllarında yayımlanan ve Azerbaycan dilinde ilk milli gazete olarak tarihe geçen İkinci (Çiftçi) gazetesinin 16 Ocak 1876 tarihli sayısında "Ekin ve Tarım Haberleri" bölümünde şöyle yazıyor: Ona göre, çit dikmenin kabul edilemez olduğu dağlık bölgelerde ahşabı o kadar sağlam yapıyorlar ki, giderken sağ tarafta ve geri gelirken sol tarafta sıkıyorlar ve çizikleri yan yana çekiyorlar. Ama böyle ahşabı değişlenen ekin aleti iyi ezmiyor (<http://azerlit.info/?article=1614>). Değişlen kelimesinin bu gün ağızlarda kullanılan şekliyle gazetenin dilinde kullanılmasını göz önünde bulundurarak bu kelimenin o zaman yazı dilinde de olduğunu söyleyebiliriz.

"Bişirlen" fiilin kökünde "piş" fiili vardır. Nahçıvan ağzında pişirlen "yenilebilir hale getirmek, ateşte, fırında veya herhangi bir ısı etkisi altında hazırlamak, pişirilmek" anlamında kullanılan biş fiilidir. Azerbaycan yazı dilinde bu kelime biş fonetik şeklinde olsa da Nahçıvan ağzında genel olarak piş şeklinde telaffüz edilir. Fakat Ordubat ağızlarında yazı dilindeki gibi "biş" şekli daha çok kullanılır. Bu eski Türkçe kök, eski sözlüklerde biş//biş//piş varyantlarında gösterilir (Gülensoy, 2007: 698). Bu köke fiillerden fiil türeten -ir ekinin eklenmesi ile bişir, daha sonra bundan da -len ekinin yardımıyla "bişirlen" kelimesi türetilmiştir.

Nahçıvan'ın Ordubat ağzında kullanılan "yoğurlan" fiili "el ile veya başka bir vasıta ile hamur yapmak için birileri tarafından yoğurulmak" anlamına gelir. Bu kelimenin kökü olan "yoğur" fiili Türk dillerine has eksi sözcüklerden biridir. Mahmut Kaşgari yoğur//yuğur fonetik şekillerinde göstermiştir (Kaşgari 2006b:691, 701). Götürkçe'de de yoğur (Recepli, 2006:115) kelimesi aynı anlam ve şekilde kullanılmıştır. Genel olarak Türk dillerinin söz varlığının gelişim sürecinde çok fazla değişikliğe uğramadan eski halini koruyan bu kelime, tüm eski kaynaklarda geçmektedir. Prof.dr. Tuncer Gülensoy, bu kelimenin yuğ+(u)r (ettirgenlik eki) "katı hale getirmek" biçiminde oluştuğu kanaatindedir (Gülensoy, 2007:1152).

"Yığışlan" fiili ağızlarda "düzene sokulmak, düzeltilmek ve aynı zamanda iptal edilmek" anlamında kullanılmaktadır. Bu sözcüğün kökü olan "yığış" kelimesi de eski sözlüklerimizde "toplan, düzel, toparlan" anlamlarında gösterilmiştir.

"Suvarlan" fiili ağızlarda "sulanmak, suvarılmak" anlamında kullanılır ve kelimenin kökündeki "su" sözcüğü Türkçenin ilk yazılı abidelerinden itibaren takip edilebilen bir kelimedir. Bu kelimenin hemen hemen bütün Türk dillerinde su//suv//suğ//sub fonetik şekillerinde kullanıldığı söylenebilir. Türk dillerine ait eski sözlüklerde su kökü, Orta Asya Türklerinin - Kazak, Özbek, Türkmen dillerinde olduğu gibi suw şeklinde kaydedilmiştir. Mahmut Kaşgari de kendisinin Dîvânu Lugâti't-Türk eserinde "Etil suwı aka turur, kaya tübi kaka turur" (İdil suyu akmaya devam eder, Kayanın dibine vurur) gibi pek çok örnekte suf//suv kökünden bahsetmiştir ve bu kökten türemiş 24 kelime göstermiştir (Kaşgari, 2006a:141). Eski Türkçe Kelimeler Sözlüğü'nde de "su" anlamında sub kelimesi gösterilmiştir. Eski Götürk Türkçesinde de bu kelime sub şeklinde kullanılmaktadır (Recepli 2006:115). B. Ahmedov, "su" kelimesinin ilk şeklinin "cu" gibi olduğu ve "sıvı" anlamını yansıttığı görüşündedir ve şöyle diyor: Dilimizde "yağış" (yağmur) ve "göl" kelimeleri de zamanında cagış ve cöl olarak kullanılmıştır (Ahmedov 2015:232). Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, bu eski kökün suw>suv>suğ>su şeklinde gelişerek bugünkü halini aldığı kanaatindedir (Gülensoy, 2007:811). Buradan,

kelimedeki u dudak ünlüsünün etkisiyle, zamanla kökteki w çift dudak ünsüzünün dış dudak ünsüzü v'ye dönüştüğü ve daha sonra düştüğü sonucuna varabiliriz.

Böylece bahsettiğimiz kelime günümüz Azerbaycan dilinde, Türkiye Türkçesinde su şeklini almıştır. Fakat suvarmak fiilinde bu kelimenin eski kök şekli korunarak günümüze kadar gelmiştir. Mahmut Kaşgari'nin (Kaşgari, 2006b:481) suwal//suvar//suwğar fonetik değişkenlerinde gösterdiği suvar kelimesi suw köküne isimlerden fiil oluşturan -ar eki getirilerek oluşturulmuştur. "Muhtemelen -ar, -er eki, bazı Türk dillerinde kullanılan -kar, -ğar, -ger, -ger eklerinin varyantlarından biridir. Ses değişime uğrayarak kendisini oluşturan seslerden birinci ünsüzü kaybederek -ar, -er gibi basit bir biçim almıştır" (Mirzazade, 1990:131).

Hakkında söz açtığımız -lan, -len ekini Türkiye Türkçesinin Erzincan ağzında kaydeden Mukim Sağır'a göre bu ek, isimlerden fiil oluşturan -lan, -len eki ile eşesli olup fiil köklerine eklenerek ezillen, ayrılan, değişlen gibi fiiller oluşturmuştur. Mukim Sağır bu ekin fiillere eklenmesini Erzincan ağzının karakteristik bir özelliği olarak belirtmektedir (Sağır, 1995:136).

-lan, -len eki Urmiye ağzında fiil tabanlarından sonra kullanılır: gatişlan-"karışmak", ayrılan "ayrılmak", pişirlen "pişirilmek" (Doğan, 2010:143). -lan, -len eki Erzurum ili ağzlarında da ayrılan "ayrılmak", götürülen "götürülmek", süpürülen "süpürülmek", yağurlan "yoğrulmak" biçimlerinde olduğu gibi sonunda r ünsüzü bulunan fiillerde tespit edilmiştir. Bu ekin, Urmiye ve Erzurum ili ağzlarında dönüşlülük ve edilgenlik işleviyle kullanıldığı görülmektedir (Gemalmaz, 1995:258). Urmiye ağzında Nahçıvan ağzıyla aynı konumda kullanılan ve aynı işlevi gören -lan, -len ekini Prof.Dr. Muharrem Memmedli, Tebriz ağzında isimlerden fiil oluşturan bir ek olarak gösteriyor ve şöyle yazıyor: "Tebriz ağzındaki yapım eklerinden biri -lan, -len – dir. Bu ek yaş, lil, yay, kalak sözcüklerine eklenir ve yaşlan, lillen, yaylan, kalaklan gibi fiilleri oluşturur" (Memmedli, 2019: 82). Tebriz ağzının Nahçıvan ağzı ile pek çok ortak özelliği olmasına rağmen Muharrem Memmedli'nin -lan, -len – in fiillere eklenmesini kaydetmemiş olmasından hareketle bu durumun Tebriz ağzında kendini göstermediğini söyleyebiliriz.

Verilen örneklerden yola çıkarak -lan, -len ekinin Azerbaycan dilinde fiilin növlere adlanan fiil çatısı eki olup ağzılarda fiil köklerine getirilerek yazı dilindeki -ıl, -il, -ul, -ül ekinin yerinde kullanılarak "değişlen" "değişil", "bişirlen" "pişiril", "yoğurlan" "yoğrul", "yığışlan" "yığışıl", "suvarlan" "suvarıl" anlamlarında edilgen fiiller (mechul növ fiiller) oluşturduğunu söyleyebiliriz. Uzun bir zaman Azerbaycan diline ait araştırmalarda bu ekler hem fiil çatısı ekleri, aynı zamanda da fiil türeten yapım ekleri olarak gösterilmiştir. Çoğu araştırmacının aksine olarak biz bu ekin

yapım eki olduğu ve fiillerden fiil türettiği düşüncesine katılmıyoruz. Günümüzde birçok araştırmalarda da fiil çatısı eklerinin yapım eki değil, çekim eki olduğu kanısına varılmıştır. Prof. Dr. Bulthan Halilov'a göre bazı türkologlar bu eklerin tarihsel olarak yapım eklerinden çekim eklerine doğru geliştiğini, bazı türkologlar ise bunun tam tersini iddia etmektedirler. Ancak fiil çatısı ekleri kelimelerin ancak şeklini değiştirir, kelime yaratmanın gerekliliklerini tam karşılamazlar, yeni anlam taşıyan fiiller oluşturmazlar (Halilov, 2016:208). Kanaatimizce bu ekler yapım eki olarak değerlendirilemez. Çünkü gösterdiğimiz örneklerde yeni anlamlı kelimeler türememiştir. Örneğin pişirmek veya pişirilmek, bağırarak veya bağırışmak sözcüklerinin ifade ettiği anlamlar arasında pek ciddi bir fark yoktur. Sadece bu kelimelerden ilkinde işi yapan özne olduğu halde, ikinci kelimedede aynı eylem başka birisine yaptırılmakta ve ya birkaç kişi tarafından aynı anda yapılmaktadır.

Sonuç

Türk dillerinin tarihi açısından incelendiğinde fiil çatılarının ifade ettiği anlamların dilin çok çok eski zamanlarına ait olduğunu söyleyebiliriz. Eskiden neredeyse tüm fiillerde bu anlamlar olmuştur. Fiil çatısı ekleri dillimize ait en eski eklerdendir. Fakat eski insanların amacı fiil çatısı yaratmak olmamış ve bu ekler o zaman genel olarak hareket anlamı taşımıştır. Zamanla dilin uzun gelişim sürecinde bu eklerin birleştiği fiiller etken fiil, edilgen fiil, dönüşlü fiil, işteş fiil gibi sabitleşmiştir. Onları türeten ekler artık yapım ekinden çekim ekine doğru gelişerek günümüzde çekim eklerine daha yakın bir durumdadırlar.

Yaptığımız araştırmanın sonucu olarak şunu söyleyebiliriz ki, Nahçıvan ağzının yapı bilgisi kendine has özellikleri ile Azerbaycan dilinin diğer ağızlarından seçilir. Burada gözlemlediğimiz ve Azerbaycan dili ağızlarında bulunmayan özelliklerden biri de fiill köklerine eklenerek edilgenlik anlamı ifade eden -lan, -len ekidir. Bişirlen, değişlen, yoğurlan, suvarlan, yığışlan gibi kelimelerde görülen bu ek yazı dilinde isimlere eklene bildiği halde ağızlarda hem de fiillere eklenmektedir. Nahçıvan'ın Ordubat ağzında gözlemlediğimiz bu ağız olayı Türkiye Türkçesinin Erzurum, Erzincan, aynı zamanda Azerbaycan dilinin Urmiye ağızları ile ortak morfolojik özellik gibi tanımlanabilir. Bu tür alışılmıştan farklı eklerin kullanımı ağızlarda görülen hadisedir. Yazı dilinde isimlerden fiil türeten bu yapım eki ağızlarda fiillere artırılarak "pişirildi", "değişildi", "yoğruldu", "toplandı", suvarıldı" anlamlarını ifade eden "bişirlen", "değişlen", "yoğurlan", "yığışlan", "suvarlan" gibi edilgenlik fiilleri oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmedov, B. (2015) Etimoloji Sözlüğü. Bakı: Altun Kitap Yayınları.
- Azizov, E. (1999) Azerbaycan Dilinin Tarihi Diyalektolojisi. Bakı: Bakı Üniversitesi Basımevi.
- Doğan, T. (2010) Urmiye Ağızları. Doktora Tezi. Kırıkkale.
- Gemalmaz, E. (1995) Erzurum İli Ağızları. I cilt. TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: TDK yayınları.
- Halilov, B. (2016) Müasir Azerbaycan Dilinin Morfolojisi. Bakı: Papirus Yayınları.
- Kazımov, Gazanfer (2010) Müasir Azerbaycan Dili. Morfoloji. Bakı: Nurlan Yayınları.
- Kaşgari, M. (2006a). *Dîvânu Lugâti't-Türk. I. Cilt. Bakı: Ozan Yayınları.*
- Kaşgari, M. (2006b). *Dîvânu Lugâti't-Türk. IV. Cilt. Bakı: Ozan Yayınları.*
- Hudiyev, Nizami (2015) Eski Türk Yazıtlarının Dili. Bakı: Elm ve Tehsil Yayınları.
- Memmedli, M. (2019) Azerbaycan Diyalektolojisi. Bakı: Zerdabi Yayınları.
- Mirzezade, H. (1990) Azerbaycan Dilinin Tarihi Grameri. Bakı: Azerbaycan Üniversitesi Yayınları.
- Recepli, E. (2006).Eski Türk Yazılı Abidelerinin Dili. I. Cilt. Bakı: Nurlan Yayınları.
- Sağır, Mukum (1995). Erzincan ve Yöresi Ağızları. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Veliyeva, G. (2013) Eski Türk Dili. Bakı.
- Edebiyat Portalı. Erişim Tarihi: 23 temmuz 2023. <http://azerlit.info/?article=1614>

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 2 Sayı / Issue 4, Kasım/ November 2023, 57-63

Atıf/Citation: Özyurt, S. (2023). Sührâb-Nâme. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 2 (4), 57-63.

SÜHRÂB-NÂME

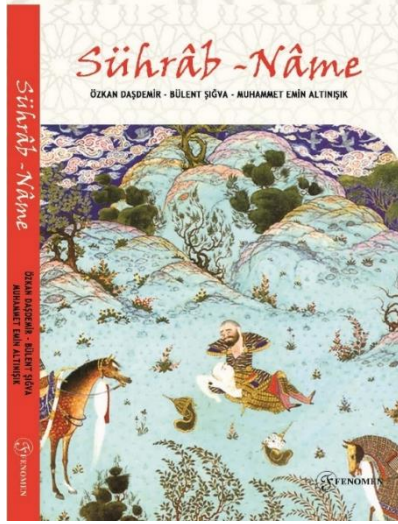
(Daşdemir, Ö., Şığva, B., Altınışık, M. E. (2022). Sührâb-Nâme. Erzurum: Fenomen Yayıncılık)

Sührâb-Nâme

Kitap İnceleme / Book Review

(Kitap İnceleme Geliş Tarihi: 15.11.2023 / Kabul Tarihi: 27.11.2023)

Salih ÖZYURT*

Firdevsî'nin kaleminden çıkan Şehnâme, Fars edebiyatının öne çıkan başyapıtlarından biri olarak kabul edilir ve İran'ın millî destanı olarak değer görür. Firdevsî'nin üstün zekâsı ile muazzam bir üslupla şekillenen Şehnâme, antik İran'ın destansı tarihinde efsanevi bir dokunuşla canlandırılmış, epik destanın en değerli örneklerinden birini ortaya çıkarmıştır. Şehnâme, Firdevsî tarafından 11. yüzyılda yazılmış, İran'ın tarihini, mitolojisini ve kahramanlık öykülerini anlatan epik bir şiidir. Bu eser, İran'ın millî gelişimini

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; Asst. Prof. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, sozyurt@agri.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9535-7357>.

güçlendiren ve bir kültür üretimi olarak kabul edilen önemli bir eser konumundadır. Destan; kahramanlık, adalet, sevgi, ihanet gibi evrensel temaları işleyerek sadece İran'ın değil, genel anlamda insanlığın ortak kültür varlığına da katkı sağlamıştır.

Yazılı kültür, bu tür eserleri koruma, çoğaltma ve daha geniş bir kitleye ulaştırma amacı taşır. Böylece sözlü kültürde var olan ancak zamanla bozulma riski taşıyan değerli eserler, yazılı ortamda daha kalıcı bir şekilde muhafaza edilebilir. Bu da uluslararası düzeyde insanlığın ortaklaşa bir kültür oluşturmasına katkıda bulunabilir.

Türk edebiyatında da *Şehnâme* metinleri, söz konusu eserin tamamının veya içinde yer alan müstakil anlatıların tercümeleri şeklinde olup manzum, mensur ve karışık yeniden yazma örneklerinden meydana getirilmiştir. *Şehnâme*'nin bilinen başkahramanı Rüstem başta olmak üzere diğer kahramanlarına atıflar yapılarak Türk kültüründeki ünü daha da artırılmıştır. *Şehnâme*'de Rüstem'in kahramanlıkları ile ilgili bölümler eserde önemli bir yer tutmaktadır. *Sührâb* destanı da müstakil olarak Türkçeye çevrilen ve yeniden yazılan *Şehnâme* metinlerinden birisi olarak kabul edilir.

Sührâb, Zaloğlu Rüstem'in bir Türk kızından olan oğlunun adıdır. *Şehnâme*'de anlatıldığına göre Sührâb babasını tanımadan annesinin yanında büyümüştür. Bir savaşta karşılaşır ve birbirlerini tanımadan cenk ederler. Sührâb galip geleceği sırada Rüstem hile yapıp onu öldürür. Daha sonra Rüstem öldürdüğü Sührâb'ın oğlu olduğunu ama ne yazık ki iş işten geçmiştir. *Şehnâme*'de bu durum dramatik bir şekilde işlenmiştir (Pala, 2015: s. 411). Klasik Türk edebiyatında bu tür eserlerden etkilenen şairler bu tarz metinleri Sührâb-nâme başlığı ile ele almışlardır. Kitap kritiği olarak incelediğimiz bu eserde, Türkçe yeniden yazılan Sührâb-nâme başlıklı iki eserin tenkitli metni yapılmıştır.

Söz konusu çalışma; Giriş, Eser nüsha tanıtımı, Eserde yer alan başlıklar ve özetleri, Metnin kuruluşu ile ilgili konular ve Sonuç şeklinde oluşturulmuştur. Sonuç kısmından sonra tenkitli metin kısmı yer almıştır. Çalışma, özel isimler dizini ve nüsha örnekleri ile sona ermiştir.

Eser, Sührâb ile babası Rüstem arasında cereyan eden ve en sonunda da Rüstem'in kendi oğlu Sührâb'ı öldürmesiyle neticelenen olayların anlatıldığı Şehnâme'deki ilgili kısmın Türkçeye tercüme edilmesiyle meydana gelmiştir. Eserin ne zaman yazıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak nüshalarda yer alan istinsah tarihlerinden (1047/1638 ve 1148/1736) hareketle eserin 1638 yılından önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Eserin Fransa Millî Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının "Âgâz-ı Dâsitân" başlığından önceki giriş kısmında geçen

Bu mücrim ‘Abdî’ye lutf ile söyle

Virüp firdevsüñi Firdevsî eyle

*beyti ve Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi’nde kayıtlı nüshasının
“Der-Hâtîme-i Kitâb” başlıklı kısmında geçen*

Umardum ben za ‘îfi itmeyüp red

İdesin ‘Abdî merhûmum diyü ‘add

Kıyâmet içre itme ‘Abdî ma ‘yûb

‘Atañi eyle yâ Vehhâb mevhûb

beytleri eserin “Abdî” mahlaslı bir kişiye ait olduğunu ortaya koymaktadır.

Daşdemir, Şığva ve Altınışık, eserin tespit edilebilen iki nüshasından bahsederek çalışmayı bu iki nüsha üzerinden incelemişlerdir.

Eserin birinci nüshası Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonunda 3 cilt hâlinededir. Türkiye Yazma Eser Kurumu dijital kataloğunda “Fonds des traductions, 70-72” demirbaş numarası ile kayıtlı bu nüsha, Fransa Millî Kütüphanesi’nde “Supplement Turc 906-908” olarak yeni katalog numarası ve “Hikâye-i Sührâb b. Rüstem” ismiyle kayıtlanmıştır. Nüshanın her cildinin baş tarafında Dil Oğlanları Okulu müdürü R. P. Romain ilgi ve yönetiminde A. Deval tarafından Osmanlı Türkçesinden Fransızcaya çevirisi vardır. H. 1148/M. 1736 yılında istinsah edilmiştir. 1. cilt 28, 2.cilt 28 ve 3. cilt 40 varaktan oluşmaktadır. Nesih yazı ile kaleme alınmıştır ve her sayfada 14 satır bulunmaktadır. Nüshanın, “Dâsitân-ı Sührâb-ı Nev-Civân Bâ-Pedereş Rüstem-i Destân” başlığı atılarak

Be-‘avn-i Kâdir [ü] Kayyûm [u] Vehhâb

Dirüm Rüstemle netdi oğlı Sührâb

beytiyle başladığı ve “Hayrlusı oldur ki ‘âkıl olanlar kazâya rızâ virüp yol yarağıyla hâzır ve müheyyâ olalar tâ ki kûs-ı rihlet çalınacak. Benüm dahı maslahatcuğum var idi deyü çalınmaya” mensur kısmından sonra gelen

Kâtibine her kim ide bir du‘â

Hak murâdın vire fî-yevmi’l-cezâ (1148)

beytiyle sona erdiği belirtilmiştir. Sonraki kısımlarda bu nüsha, F olarak isimlendirilmiştir.

Eserin ikinci nüshası ise Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda 3488 demirbaş numarası ile “Dâsitân-ı Sührâb-nâme” ismiyle kayıtlıdır. H. 1047/M. 1638 yılında istinsah edilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere 1b varağından sonra varak kopukluğu bulunan nüsha, 41 varaktan meydana gelmiştir. Nestalik yazı ile yazılan nüshanın her sayfasında 17 satır vardır. Nüsha, “Dasitân-ı Sührâb-nâme” başlığı atılarak “Besmeledür benligi sütüre, emâm-ı şükr ü sipâs ol hazrete ki zât u sıfât imkândan mukaddes ve mu‘arrâdur” şeklindeki mensur bir cümle ile başlayıp

Her ki diler cennetü'l-me'vâ Hak vire aña

Yazamñ rûhına bir Fâtiha ihsân ide

beytiyle tamamlanmaktadır. Nüshanın sonunda aynı zamanda “Temmet-i tamâm bi-‘avnillâhi'l-meliki'l-mennân der kalem-i İbrâhim ‘an kal‘a-ı (?) der-zamân-ı Defterdâr Hazreti Mehmed Efendi sene seb‘un [ve] erba‘ûn ve elf 1047” şeklinde istinsah kaydı düşülmüştür. Bu nüshayı da B olarak isimlendirmişlerdir.

Her iki nüshada da başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İki nüsha mukayese edildiğinde manzum-mensur karışık bir anlatıma başvurulduğu görülmektedir. Manzum anlatım, F nüshasında B nüshasına göre daha fazladır. B nüshasında varak kopukluğunun olması ve bazen de F nüshasında manzum olarak verilen kısımların B nüshasında mensur olarak ifade edilmesi iki nüsha arasındaki beyit sayısını değiştirmektedir. F nüshasında 412 beyit kaleme alınmışken bu sayı B nüshasında 151’dir. İki nüshadan eklenen beyitler ile birlikte toplam beyit sayısı 456 olmaktadır. Mensur parçaların arasına serpiştirilen bu manzum kısımlar, iki amaç için tercih edilmiştir. Bazen mensur anlatılan bir olayın devamı, manzum şekilde tamamlanmış bazen de yukarıda anlatılan mensur kısım, beyitler yoluyla daha da pekiştirilmiştir. Birkaç beyitte tercih edilen “fâ’ilâtün/fâ’ilâtün/fâ’ilün” vezni dışında eserin tamamında “mefâ’ilün/mefâ’ilün/fe’ülün” vezni kullanılmıştır. Birkaç kusur dışında vezin, manzum kısımlarda başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Her iki nüshada da müstensihden kaynaklı kelime ve cümle eksiklikleri görülmektedir. Bu bakımdan iki nüsha, birbirini tamamlar niteliktedir. Tenkitli metin yöntemiyle tek mil bir nüsha oluşturulduğu görülmektedir. Eser, Sührâb ile babası Rüstem arasında geçen destansı hikayeler aşağıdaki başlıklar altında işlenmiştir:

Birinci Cilt

Dâsitân-ı Sührâb-ı Nev-Civân Bâ-Pedereş Rüstem-i Destân (Genç Sührâb ile babası Rüstem'in hikâyesi)

Âgâz-ı Dâsitân (Hikâyenin Başlangıcı)

Hadîs-i Rüstem-i Destân Bâ-Duhter-i Şâh-ı Semengân (Semengân Şâh'ın kızı ile Rüstem'in Kıssası)

Der Beyân-ı Velâdet-i Sührâb-i Şîr-Dilîr Püser-i Rüstem-i Şîr (Rüstem'in Oğlu Sührâb'ın Doğumu Hakkında)

Esb Giriften-i Sührâb-ı Nev-Civân Püser-i Rüstem-i Destân (Rüstem-i Destân Oğlu Sührâb'ın At Yakalaması)

Haber Yâften-i Efrâsiyâb-ı Şâh-ı Tûrân Ez-Hâl-i Sührâb-ı Nev-Civân (Tûrân Şâhı Efrâsiyâb'ın Sührâb-ı Nev-Civân'ın Hâlınden Haberdar Olması)

Resîden-i Sührâb Be-Diz-i Sefîd ve Remz-i O Bâ-Hecîr ve Esîr Şoden-i Hecîr (Sührâb'ın Sefîd Kalesine Ulaşması, Hecîr'le Savaşması ve Hecîr'in Esir Olması)

Âgâh Şoden-i Gürd-âferîd Ez-Giriftâr Şoden-i Hecîr (Hecîr'in Esir Alınmasından Gürd-âferîd'in Haberdar Olması)

Nâme Nüvişten-i Gejdehem-i Pîr Be-Kâvûs Şâh-ı Cihân-gîr ve İ'lâm Kerden-i Ahvâl-i Sührâb-ı Dilîr (Gejdehem'in Kâvûs Şâh'a Mektup Yazması ve Sührâb-ı Dilîr'in Hâllerini Bildirilmesi)

Haber Yâften-i Şâh-ı Kâvûs-ı Ferîd Ez-Rezm-i Sührâb Der-Diz-i Sefîd (Kâvûs Şâh'ın Sührâb'ın Sefîd Kalesi'ndeki Savaşı'ndan Haberdar Olması)

Nâme Nüvişten-i Kâvûs Şâh Be-Nezdik-i Rüstem-i Nîv ve Âgâh Kerden-i Tehemten Râ Ez-Ahvâl-i Sührâb-ı Pîl-Ten Be-Dest-i Gîv (Kâvûs Şâh'ın Rüstem'i Yanına Çağırarak İçin Mektup Yazdırması ve Rüstem'in Gîv Vasıtasıyla Sührâb'ın Hâllerine Vakıf Olması)

İkinci Cilt

Resîden-i Gîv Be-Nezdik-i Rüstem-i Nîv (Giv'in Rüstem'e Ulaşması)

Âmeden-i Rüstem-i Destân Pîş-i Kâvûs-ı Cihân-bân ve Hışm Kerden-i Kâvûs Şâh Ber-Rüstem-i Şîr ve Bâz Reften-i Rüstem-i Hışm-gîr Ez-Pîş-i Kâvûs-ı Bî-Tedbîr (Rüstem'in Kâvûs Şâh'ın Huzuruna Gelmesi, Kâvûs Şâh'ın Rüstem'e Öfkeyle

Muamele Etmesi ve Rüstem'in Hışımlı Bir Şekilde Kâvûs Şâh'ın Huzurundan Ayrılması)

Resîden-i Gûderz Bâ-Pehlivânân Pîş-i Rüstem-i Destân-ı Sâm-ı Nerîmân (Gûderz'in Askerler ile Rüstem'e Yetişişi)

Bâz Geşten-i Rüstem Bâ-Pehlivânân-ı Sipâh Be-Nezd-i Kâvûs Şâh-ı Kîne-H'âh (Rüstem'in Cesur Askerleri ile Kinli Kâvûs Şâh'ın Yanına Yeniden Geri Dönmesi)

Reften-i Kâvûs Şâh-ı Kâm-yâb Be-Diz-i Sefîd Be-Ceng-i Sührâb-ı Nev-Civân (Kâvûs Şâh'ın Yiğit Sührâb ile Savaşmak İçin Sefîd Kalesine Gitmesi)

Reften-i Rüstem Be-Diz-i Sefîd Be-Dîden-i Sührâb ve Küşten-i Zenderezm Râ Vezîr-i Sührâb (Sührâb'ın Görmesiyle Rüstem'in Sefîd Kalesine Gitmesi ve Sührâb'ın Veziri Zenderezm'in Öldürülmesi)

Bâz Âmeden-i Rüstem Ez-Diz-i Sefîd ve Vasf Kerden-i Sührâb Râ Pîş-i Kâvûs Şâh-ı Ferîd (Rüstem'in Sefîd Kalesinden Gelerek Kâvûs Şâh Önünde Sührâb'ın Hâllerini Anlatması)

Pürsîden-i Sührâb-ı Şîr Nişân-ı Rüstem Ez-Hecîr (Sührâb'ın Hecîr'e Rüstem'in İşaretlerini Sorması)

Üçüncü Cilt

Âmeden-i Sührâb Be-Leşker-i Îrân Be-Rezm Kerden Bâ-Dilîrân (Sührâb'ın Îrân Askerleriyle Yapacağı Savaş İçin Îrân'a Gelmesi)

Rezm-i Rüstem Bâ-Sührâb Bâr-ı Evvel (Sührâb ile Rüstem'in Birinci Savaşı)

Hadîs-i Rüstem Bâ-Gîv-i Rezm-H'âh ve Reften-i Rüstem Pîş-i Kâvûs Şâh (Gîv ile Rüstem'in Sohbeti ve Rüstem'in Kâvûs Şâh'ın Huzurundan Ayrılması)

Efkenden-i Sührâb-ı Dilîr Rüstem-i Şîr Râ (Sührâb'ın Rüstem'i Yere Yıkması)

Küşten-i Rüstem-i Destân Peser-i Hod Sührâb-ı Nev-Civân Râ (Rüstem'in Sührâb'ı Bizzat Öldürmesi)

Zârî Kerden-i Rüstem-i Destân Ber-Sührâb-ı Nev-Civân (Rüstem'in Sührâb'ın Başında Ağlaması)

Haber Yâften-i Şâh-ı Semengân Ez-Küşten-i Sührâb ve Zârî Kerden-i Tehmîne Mâder-i Sührâb (Sührâb'ın Ölümünden Semengân Şâhı'nın Haberdar Olması ve Sührâb'ın Annesi Tehmîne'nin Feryad, Figan Etmesi)

Der-Hâtîme-i Kitâb

başlıkları ile konunun işlenişi ortaya konulmuştur.

Çalışmanın sonuç kısmında ise Daşdemir, Şığva ve Altınışık *Şehnâme*'nin tamamı ya da bir kısmının Türk diline tercüme yoluyla veya yeniden işlenerek kazandırılmasının önemine vurgu yapmışlar ve bu durumun Türklük bilimi araştırmacılarının genellikle ihmal ettikleri bir husus olduğuna dair düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Türkçe *Sührâb-nâme*'nin yurt dışı kütüphanelerinde kayıtlı iki nüshasını tenkitli metin yöntemiyle ortaya çıkararak Türklük bilimine armağan etmişlerdir. Ayrıca eserde, baba-oğul ilişkisi, hile-aldatma motifleri ile Türk-Fars ve Batı destanlarının ortak yönlerinin benzerlik ilişkileri kaleme alınmış ve olumsuz değer dönüşümlerinin varyantlarını sunmuşlardır. Asırlardan beri devam eden bir edebiyatın anlaşılmasına katkıları münasebetiyle hazırlayanlara teşekkür etmek gerekir.

Kaynaklar

Daşdemir, Ö., Şığva, B., Altınışık, M. E. (2022). *Sührâb-Nâme*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık

Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları

COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND LITERATURES

YAYIN İLKELERİ

GENEL İLKELER :

Comparative Turkish Dialects and Literatures (Karşılaştırmalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları) Dergisi, Mayıs ve Kasım aylarında yılda 2 sayı olarak Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından yayımlanmaktadır. CTDAL, Yazı dili **Türkçe (tüm Türk lehçeleri)**, İngilizce ve Rusça olup, **yılda 2 kez** ve yalnızca elektronik ortamda yayımlanan, **bilimsel, hakemli bir dergi**dir. Dergi kapsamında Türkçe (tüm Türk lehçeleri), İngilizce ve Rusça dillerinde bilimsel dil, edebiyat ve kültür ile ilgili, araştırmaya dayalı, alanına orijinal katkılar sağlayacak, daha önce bir yerde yayımlanmamış karşılaştırmalı bilimsel yazılar yer alır.

Dergimiz ücretsiz ve açık erişim sağlayarak, alan ile ilgilenen tüm araştırmacılara bilgi kaynağı olmayı hedeflemektedir. Alanda üretilen nitelikli bilginin bilimsel yayıncılık aracılığıyla uluslararası boyutta görünürlüğü ve erişilebilirliğini arttırmak ve bu bağlamda bilim dünyasına katkıda bulunmayı başlıca amaç edinmiştir.

Derginin hedef kitesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar oluşturur.

AMAÇ

Ulusal ve uluslararası düzlemde erişilebilmekte;

1. Kültürün kalkınması ve uygarlık noktasından olan eğitimini, hareket noktasındaki sosyal, sosyal, okulla ele gelen sağlık bilimleri yayınları;
2. Kültür, medeniyet, kalkınma, miras, kültür kültürleri, kültür ülke ve halk eğitimi planlanmış ve eğitim öğretimsel ve uygulamak eğitime uygulanmayacak şekilde;
3. Türkiye Cumhuriyeti devletinin kültür, ekonomi, aile ve işletim sistemine katkı sağlayacak şekilde yayınları;
4. Uluslararası kültür, kalkınma, kültür kültürü, kültürleri, her türlü miras gibi inceleme takip etmek için kapsamlı dilden arındırılmış çalışmaları yapmak;
5. Kültür araştırmaları alanı ile ilgilenen bilimsel disiplinlere kuramsal veya metodolojik katkıda bulunacak olan tanıtım ve eleştiri yazılarını;
6. Alana katkı sunacağı düşünülen çeviri yazılarını yayımlamak.

KONU

Öncelikli olarak Türkiye ve Türk dünyası kültürü ve medeniyeti olmak üzere araştırma, inceleme ve derlemeyi de içine alabilecek şekilde bilimsel araştırma kuram ve yöntemleri ile ilişkilendirilmiş kültür, uygarlık, kalkınma, değişim, kültürel miras, kültür ekonomisi konularını disiplinler arası olacak şekilde ele alan bilimsel makaleler.

İÇERİK

Özgünlük: Dergiye gönderilecek olan yazıların alanlarına katkı sağlayacak biçimde özgünlük taşımaları ve bu yazıların daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması niteliği beklenir. Doktora ve yüksek lisans çalışmalarından çıkarılmış yayınlar alana katkı sağlayacak içerik taşımak kaydıyla özgün olarak değerlendirilecektir.

Tanıtım ve eleştiri yazıları: Alan çalışmalarına ilham verecek, teorik, kuramsal ve metodolojik gelişimine katkı sağlayacak olan eserler hakkında kaleme alınmış olan tanıtım ve eleştiri yazıları kabul edilecektir.

Çeviri yazılar: Kültür, medeniyet, kalkınma, kültür ekonomisi, halk bilimi, kültürel miras, kültür değişmesi, kültürel çeşitlilik, kültürel ifade, kültürlerarası etkileşim, korumaya ve uygulamaya yönelik kültürel ve halk bilimsel yaklaşımlar gibi çeşitli konularda katkı sunabilecek çeviri yazılar yayımlanacaktır.

Derleme: Sözlü veya yazılı kaynaklardan yapılmış derlemeler ve sözlü tarih çalışmalarına yer verilecektir.

ETİK İLKELER

Yayın Etiği: Dergiye gönderilen makaleler ulusal ve uluslararası yayın etiğine bağlı olmak zorundadır. Dergiye gönderilen makalelerin yayın etiği bakımından sorumluluğu yazarın üzerindedir. İki veya daha fazla yazarlı makalelerde ise sorumluluk bütün yazarların üzerindedir. Yazılarda ifade edilen görüşler ve düşünceler, bilimsel ve hukuki sorumluluk yazar/yazarlara aittir, derginin ve kurumun görüşlerini yansıtmaz.

Bilimsel özgünlüğün, niteliğin ve herhangi bir intihal durumunun söz konusu olup olmadığının belirlenebilmesi için makaleler, dergi intihal koordinatörü tarafından Turnitin veya iThenticate programları vasıtasıyla intihal incelemesine tabi tutulur.

Araştırma Etiği: Makalelerde başkalarına ait ölçek, fotoğraf gibi materyallerin kullanılması durumunda sahiplerinden izin alındığının belirtilmesi zorunludur.

Makalelerde başkalarına ait fikir ve sanat eserlerinin kullanılması durumunda telif hakları düzenlemelerine uygunluğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Yasal/Özel İzin Belgesi: Makalelerde insandan anket, derleme, mülakat, odak grup görüşmesi, deney gibi veri elde etme yöntemlerinin kullanılması ve deneysel amaçlarla insanların veya hayvanların kullanılması durumları söz konusu olduğunda başvuru öncesinde çalışmanın yapıldığı ilgili kurumun insan veya hayvan araştırmaları amaçlı kurulmuş ilgili etik kurulundan onay belgesi alınmalıdır. Ayrıca yazı içeriğine uygun olarak kişisel hakların korunması kanununun da gözetilmesi gerekmektedir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Makale Gönderimi: Yazarlar makalelerini <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctdal> adresinden üyelik oluşturarak dergiye gönderirler. Yazar, gönderim aşamasındaki çalışmasını aynı anda başka bir dergiye daha göndermediğini taahhüt eder.

Editör Kurulu: Editör kurulu, baş editör, alan editörleri ve editör yardımcılardan oluşur. Sisteme yüklenen makaleler editör kurulu tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Kurul, yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını, yazı tezden çıkarılmış ise metnin tezin herhangi bir bölümünün kopyası olup olmadığını kontrol eder. Ayrıca bu aşamada makalelerin intihal programı sonuçları değerlendirilir. Bu kontroller, dergide yayımlanacak makalelerin özgünlüğünün sağlanması amacıyla gerçekleştirilir. Editör kurulu yazıların derginin ilkelerine uygunluğunun ön değerlendirmesini de yapar. Bu kriterlere uygun olmayan yazılar kurul tarafından reddedilebilir veya düzeltme istenebilir. Ön değerlendirmesi olumlu sonuçlanan yazılar değerlendirilmek üzere yayın kuruluna iletilir. Yazıların editör kurulundan yayın kuruluna iletilme süresi en geç iki haftadır.

Yayın Kurulu: Yayın kurulu, editör kurulundan geçen makaleleri değerlendirir. Yayın kurulu dergiye gönderilen yazıları, derginin ilkelerini, amaç ve kapsamını esas alarak biçim ve içerik yönünden ayrıntılı bir şekilde inceler. Konu, yöntem, bilimsellik, biçim özellikleri ve yayın etiği açılarından onaylanan makaleler yayın kurulunun belirlediği hakemlere gönderilir. Dil kullanımı bakımından yeterince güçlü olmayan, bilimsel bakımdan kritik hatalar ihtiva eden, yayın ilkelerine uygun olmayan yazılar yayın kurulu tarafından reddedilir. Reddedilen yazılar, yazarlara yayın kurulu toplantısından sonra en geç iki hafta içinde kurul raporu ile birlikte bildirilir.

Hakem süreci: Yayın kurulundan geçen çalışmalar, incelenmek üzere en az iki hakeme gönderilir. Dergide bilimsel çalışmaların nesnel bir biçimde değerlendirilmesini sağlamak adına kör hakemlik uygulanır. Hakemlerden yazar kimliği, yazarlardan da hakemlerin kimliği gizli tutulur. Hakemler makaleleri ulusal ve evrensel bilime katkı, etik ilkelere uygunluk, yazım ve imla, stil ve anlatım, literatür taraması, yöntem, bulgular ve sonuç bakımlarından değerlendirir. Hakem değerlendirdiği yazıyı onaylayabilir, revize edilmesini isteyebilir veya reddedebilir. Hakem değerlendirme süreci bir aydır. Hakem raporu tamamlandıktan sonra düzeltme istendiği takdirde yazardan iki hafta içinde gerekli düzeltmeleri yapıp yazıyı tekrar göndermesi istenir. Hakemin gerekli gördüğü durumlarda düzenleme yapıldıktan sonra tekrar hakem tarafından kontrol edilir.

Yazar, yayımlanamaz değerlendirmesinin yer aldığı hakem raporuna itiraz edebilir. Hakemin ileri sürdüğü ret gerekçelerinde gözden kaçırılan hususların ve hakem taleplerinin neden uygulanamaz olduğuna dair açıklamalara yer veren yazıyı dergi editörlüğüne gönderir. Bu durumda nihai karar Editör Kuruluna aittir.

Hakem Süreci Tamamlanan Makaleler: İki hakemin onayından geçen yazılar, yayımlanacak makaleler sırasına alınır. İki hakemden olumsuz rapor alan yazılar yayımlanmaz. Hakemlerden birinin olumsuz değerlendirmesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin de olumsuz sonuç ilettiği takdirde yazı yayın kurulu tarafından iade edilir. Hakemler makalelere düzeltme isteyebilir. Hakem raporları yazara iletilir ve makaleler raporlara uygun olarak düzenlendikten sonra yayımlanma aşamasına geçer. Hakem raporları 6 yıl süre ile saklanır. İlgili sayıda hakemlik yapmış isimler, derginin ilgili sayısında toplu olarak yer alır.

Yayın Hakları Devri: Derginin web adresi üzerinden gerek yazarların gerekse yayıncıların haklarının korunabilmesi için yazarın yasal izin belgesi vermesi gerekir. Yayımlanan yazıların telif hakkı Comparative Turkish Dialects and Literatures Dergisine devredilmiş sayılır.

Yayım Süreci: Hakem süreci tamamlanan makalelerin dizgisi yapılır. DOI işlemleri tamamlandıktan sonra her makalenin kapak sayfasında DOI numarası, çalışmanın gönderim, kabul ve yayım tarihleri eklenerek çevrimiçi olarak <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil> web adresinde yayımlanır. Yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yasal izni olmadan başka bir yerde yayımlanamaz veya herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmesi suretiyle sadece alıntı yapılabilir.

GENEL KURALLAR

Başlık: En fazla 12 kelimedden oluşmalı, yazı karakteri bakımından kalın ve büyük harfler ile yazılmalı ve başlık sayfaya ortalanmalıdır. İkinci dildeki karşılığı ise başlığın hemen altında ilk harfleri büyük ve yine ortalanmış olarak yer almalıdır. Makale Türkçe olarak yazıldıysa ikinci dil İngilizce, İngilizce yazıldıysa ikinci dil Türkçe olmalıdır. Alt başlıklar herhangi bir numaralandırma yapılmadan kalın ve her kelimenin ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalıdır.

Yazar Adı: Yazar adı, ikinci dildeki başlığın hemen altında sayfaya ortalanmış biçimde yer almalıdır. Yazara ait görev, unvan, kurum adresi, e posta adresi, ORCID numarası bilgileri, yazarın soyadına ilintilendirilmiş olan yıldız ile ilk sayfanın altında verilir.

Öz ve Anahtar Kelimeler: Yazar adından hemen sonra en az 150 en fazla 300 kelimedden oluşacak şekilde ve makalenin özünü sunacak tarzda hazırlanan öz yer alır. Öz 9,5 punto ve tek satır aralığı ile yazılır. Özün hemen altında beş anahtar kelime verilir. Öz ve anahtar kelimelerin ikinci dildeki karşılığı da bunu takip eder.

Makale Metni: Makale metni, MS Word dosyası olarak (.doc /.docx) Times New Roman yazı stili ile 10 puntoda ve tek satır aralığı kullanılarak hazırlanmalıdır. Transkripsiyon içeren çalışmalarda Oktay New Transkripsiyon yazı tipinin kullanılması tavsiye edilir. Farklı fontlar kullanıldığı takdirde bu fontların makale ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir. Sayfa düzeninde uyulması gereken diğer kriterler şöyledir: Paragraf girintisi 1 cm, kenar boşlukları 2 cm (alt-üst-sağ-sol), sayfa boyutu 17 x 24 cm.

Makale metni 10.000 kelimeyi aşmamalıdır. Özlü yazılarda alıntı oranı %35'i geçmemelidir. Makale, yazının araştırma sorusunu, hipotezini, amacını ve yöntemini açıklayan giriş bölümü ile başlamalı, daha sonra alt başlıkları da içerebilen ve veri, gözlem, görüş, yorum, tartışmalardan oluşan gelişme bölümü ile devam etmeli ve yapılan çalışmadan elde edilen bulguların değerlendirmesinin yapıldığı, önerilerin sunulduğu sonuç bölümü ile sonlandırılmalıdır.

Kaynak Gösterme: Bire bir olan tüm alıntılar tırnak içinde ve italik olarak verilmelidir. Dolaylı alıntılarda tırnak kullanılmasına gerek yoktur ancak alıntının sonunda mutlaka kaynak belirtilmelidir. Kaynak gösterilirken dipnot kullanılmamalıdır. Makale metinleri kaynakların metin içinde gösterildiği APA yöntemine göre hazırlanmalıdır. Derginin belirlediği yayım kurallarına göre metin içinde kaynaklar aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Tek yazarlı kaynaklara atıf yapılacaksa (Köprülü 2003: 145).

Çok yazarlı kaynaklara atıf yapılacaksa (Oğuz vd. 2018: 356).

Yazarın aynı yayınlanan birden fazla eserine atıf yapılacaksa (Düzgün 2020a: 46; Düzgün 2020b: 79).

Aynı cümlede birden fazla kaynağa atıf yapılacaksa (Körülü 2003: 145; Düzgün 2014: 230; Atnur 2017: 18).

Görülme kaynağa atıf yapılacaksa (Aarne 1910, akt. Günay 1975: 20). Mümkün olduğunca bu yöntem kullanılmamalı, eserin orijinalinin görülmesine öncelik verilmelidir.

Sözlü kaynak kişiye atıf yapılacaksa (Adı Soyadı, Görüşme Tarihi / Yeri).

Metin içinde gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa (2014: 12).

age., agm. kısaltmalar kullanılmamalıdır.

Yayın tarihi belli olmayan eserlerde veya yazmalarda sadece yazar adı verilir.

Yazar adı belli olmayan eserlerde eserin ismi yazılmalıdır.

İnternet kaynakları web adresi ve erişim tarihi ile birlikte verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterimi haricinde, metnin ana konusu ile alakalı olarak belirtilmek istenen ek bilgiler dipnot ile verilebilir. Dipnotlar sayfanın sonunda yer alır. Dipnotlar 9 punto ve tek satır aralığı ile verilir.

Kaynakça: Kaynakça, makale metninin sonunda ve yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanmış biçimde yer almalıdır. Kaynakça yazımı derginin yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Sadece metin içinde atıf yapılan eserlere yer verilmelidir.

Kaynakların sıralanmasında madde işaretleri kullanılmamalıdır.

Aynı yazara ait birden fazla atıf söz konusu ise sıralamada yayın tarihi esas alınmalıdır.

Aynı yazarın aynı yılda yayımlanan birden fazla eserine atıf yapılmışsa kaynaklar a, b, c biçiminde kodlanarak sıralanmalıdır.

Derginin kaynakça yazım kuralları:

Kitap: Hikâye, roman, şiir, ders kitapları, bilimsel kitaplar kitap formatında yazılır	
Tek yazarlı kitaplar:	Özdemir, Nebi (2017) <i>Kültür Bilimi ve Yönetimi</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Üç veya daha fazla yazarlı kitaplar:	Oğuz, M. Öcal vd. (2008) <i>Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Editörlü kitaplar:	Alver, Köksal (Ed.) (2019) <i>Kent Sosyolojisi</i> , İstanbul: Çizgi Kitabevi.
Çeviri kitap:	Tomlinson, John (2013) <i>Küreselleşme ve Kültür</i> , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Editörlü kitapta kitap içi bölüm:	Güvenç, Ahmet Özgür (2019) “Çizgi Roman Formunda Yayınlanan Dede Korkut Anlatıları: Çocuk Haftası Dergisi Örneği”, <i>Çizgi Roman Kitabı</i> (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
Makale: Dergi makalesi, kitap içi bölüm, ansiklopedi maddesi, söyleşi, mektup, bildiri gibi kısa yapıt sayılabilecek yazılar makale formatında yazılır.	Düzgün, Dilaver (2019) “Halk Kültürü Değişmeleri ve Bir Alan Araştırması”, <i>Milli Folklor</i> , 31 (124), 62-74.
Çeviri makale:	Bronner, Simon J. (2017) “Uygulamadaki Folklorun Bir Tanımına Doğru”, (Çev.: Aral, Ahmet Erman), <i>Milli Folklor</i> , 29 (113), 93-116.
Elektronik ortamdaki metinler:	Sarı, Selay. “Dizilerle Kültür İhracatı” (05 Ağustos 2017) Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021. http://www.milliyetsanat.com/yazar-detay/selay-sari/dizilerle-kultur-ihracati/8241
Ses ve görüntü kayıtları: Katkısı öne çıkarılacak olan kişi yönetmen, senarist, oyuncu, yazar, besteci, şarkıcı olabilir.	Akay, Ezel (Yönetmen). 2006. Karagöz Hacivat Neden Öldürüldü?. Senaryo: Ezel Akay, Levent Kazak. Oyuncular: Beyazıt Öztürk, Haluk Bilginer vd. DVD. Özen Film.
Sözlü kaynak:	Özdemir, Fuat (Âşık Fuat Çerkezoğlu), 1950 Narman doğumlu, halk ozanı. Görüşme tarihi: 17 Temmuz 2006.

COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND LITERATURES

POLICIES & GUIDELINES

GENERAL PRINCIPLES:

Comparative Turkish Dialect and Literatures is an academic journal by Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialect and Literatures. First published in 2022, it is an international peer-reviewed journal published electronically. Publication languages are Turkish, English and Russian. It comes out twice a year as Spring and Fall issues (May and November). The articles are free to access online at <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil>.

AIMS

The main aim of this journal is to publish the articles which have the qualifications listed below to be accessible at the national and international level;

1. Scientific publications which provide interdisciplinary studies on culture in connection with social, educational, science, and health sciences on the basis of the idea that culture contributes to the development and progress of civilization;
2. Scientific articles that are planned within the framework of culture, civilization, development, cultural heritage, cultural changes, cultural economy, and folklore and will contribute to the theoretical and methodological progress of the field;
3. Scientific publications that will contribute to the culture, economy, family, and work policies of the Republic of Turkey;
4. Scientific studies translated from a foreign language to follow the studies in the fields of international culture, civilization, development, cultural economy, cultural changes, cultural heritage;
5. Introductory articles and review articles in cultural studies that will contribute theoretically or methodologically to scientific disciplines.
6. The translations that are expected to contribute to the field.

SCOPE

Scientific articles provide an interdisciplinary basis for culture, civilization, development, change, cultural heritage, and cultural economy including research, analysis, and compilation of first Turkey and Turkish culture and civilization by employing scientific research theories and methods.

CONTENT

Originality: It is expected that the journal articles to be sent to the journal have originality in a way that will make a scientific contribution to their field and that these articles have not been previously published anywhere. The articles based on doctoral and graduate studies will be considered as original if they can contribute theoretically and methodologically to their respective fields.

Book review/ critique: Book reviews/critique written about the works that will both inspire the respective field studies and contribute to their theoretical and methodological development will be accepted.

Translated articles: Translated articles that can contribute to various subjects such as culture, civilization, development, cultural economy, folklore, cultural heritage, cultural change, cultural diversity, cultural expression and cultural and folklore approaches to protect and practice intercultural interaction will be published.

Compilation: Compilations of oral or written sources and oral history studies will be included.

ETHICAL PRINCIPLES

Publishing Ethics: Articles submitted to the journal are obliged to comply with national and international publication ethics. All responsibility related to publication ethics in this journal belongs to the author. All responsibility in articles that have two or more authors belongs to all of the authors. The views and opinions expressed in the papers and the scientific and legal obligation belong to the author/authors and do not reflect the views of the journal and the institution.

All new submissions to the journal are checked by ethical editors by using Turnitin or iThenticate programs in the cases of plagiarism to verify the originality and quality of the article.

Research Ethics: It is an obligation that the article must obtain the necessary written permission to include materials such as illustrations and tables that are owned by a third party.

Taking another person's ideas and reproduction of any artwork will always require to comply with copyright regulations.

Obtaining a Legal / Special Permit Certificate: Before starting the study, all kinds of research such as survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview methods that require data collection from participants and using humans and animals for experimental purposes require the written permission obtained by the Ethics Committee of the respective institution which is established for researches on humans and animals. It should also be declared that the study was carried out in accordance with the Law on Protection of Personal Data.

THE EVALUATION OF PAPERS

Submission Guidelines: To submit a paper to the journal, authors should register themselves using the following registration page <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil>. Authors should guarantee that they do not send their articles for publication elsewhere.

Editorial Board: The editorial board consists of the chief editor, field editors, and assistant editors. Articles uploaded to the system are subject to preliminary evaluation by the editorial board. The committee detects whether the articles have been previously published elsewhere and if the article is the reproduction of the thesis, whether the text is a copy of any part of the thesis. In addition, in this process, the results of the plagiarism of the articles are checked with Turnitin and iThenticate. These controls are carried out in order to verify the originality of the articles to be published in the journal. The editorial board also makes a preliminary assessment of the compliance of the articles with the journal's publication principles. Manuscripts that do not meet these criteria may be rejected by the board or corrections may be requested. The articles whose preliminary evaluation is positive are forwarded to the editorial board for evaluation. The submission period of the articles from the editorial board to the broadcasting board takes two weeks at the latest.

Advisory Board: Advisory Board evaluates the articles accepted by the editors in the preliminary evaluation. They check for alignments between the form and content of the articles and the journal's stated principles, purpose, and scope. The articles approved in terms of subject, methodology, format features, and publication ethics are sent to the referees determined by the editorial board. Manuscripts that are not qualified enough in terms of language use, contain scientifically critical errors, and do not comply with publication principles are rejected by the editorial board. Rejected manuscripts are notified to the authors with the committee report within two weeks at the latest after the editorial board meeting.

Peer Review Process: Articles that pass pre-assessment of the Editorial Board are sent to two referees at least in order to evaluate. This journal uses a double-blind review, which means that both the reviewer and author identities are concealed from the reviewers, and vice versa, throughout the review process. To facilitate this, authors need to ensure that their manuscripts are prepared in a way that does not give away their identity. The referees evaluate the articles in terms of their contribution to national and universal science and compliance with ethical principles, spelling and writing rules, style and expression, literature review, method, findings, and results. Referees have the authority of evaluating, approving, and not publishing articles. The duration of evaluation by the referee takes one month. After completing the Referee Evaluation Report, referees will ask authors to revise articles, papers are sent back and authors make necessary corrections within two weeks. The reviewers have the right to check the new version of the articles after the corrections have been made.

Authors consider referee's criticisms, proposals, and revision requests. If there are issues with which authors disagree about referees' decisions, they have the right to object with their reasons. In this case, the final decision is always taken by the Editorial Board.

Decision: Manuscripts approved by two referees will be accepted for publication. Articles that receive a negative report from two referees will be declined. In case of a negative evaluation of one of the referees, the manuscript is sent to a third referee. If the third referee also reports a negative result, the article is rejected by the editorial board. Reviewers may request

revisions to papers. Referee reports are delivered to the author and after the papers are revised in accordance with the reports, they go to the publishing stage. Referee reports are kept for 6 years. The names of referees in the relevant issue are included in the relevant issue of the journal collectively.

Transfer of Copyrights: In order to protect the rights of both authors and publishers, the author must give a legal permission document through the web address of the Comparative Turkish Dialects and Literatures.

Publication Process: The accepted articles are typed. After completing the DOI procedures, the DOI number on the cover page of each paper, the submission, acceptance, and publication dates of the study are added and published online at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctdal>. All or part of the published articles cannot be published elsewhere or reproduced in any way without the legal permission of the publisher. Quotations can only be used by citing the source.

GENERAL WRITING RULES

Title: It should consist of no more than 12 words, be prepared in bold and capital letters at the center of the page. The title of second language should be added under the title of written language in capital letters and should be centered, as well. If the written language is Turkish, the second language should be English, if the written language is English, the second language should be Turkish. Subtitles should be written in bold without being numbered and the first letter of each word should be capitalized.

Author's Information: The author's information should be centered on the page just below the title in the second language. The author's position, title, institution address, e-mail address, ORCID number information are given at the bottom of the first page with an asterisk associated with the author's surname.

Abstract and Keywords: Following the author's information, 150-300 words abstracts must be added at the beginning of the paper. After the abstract, there should be five keywords appropriate to the content of the article. If the written language is Turkish, an English abstract and English title must be added or vice versa.

The Main Text: Authors should use Microsoft Word Program (.doc /.docx) while writing their papers. The main text should be prepared in Times New Roman, 12 font size, 1,5 line spacing. Authors are expected to use the Oktay New Transcription font for works involving transcription. If authors use different fonts, they must send the fonts with the article. Other guidelines for formatting are as follows: Paragraph indent 1 cm, margins 2 cm (bottom-top-right-left), page size 17 x 24 cm.

The article text should not exceed 10,000 words. The citation rate in concise articles should not exceed 35%. The article should start with the introduction section that explains the research question, hypothesis, purpose and method of the article, then continue with the development section, which may also include subtitles and consists of data, observations, opinions, comments, and discussions. It should end with the conclusion section.

Citation: All direct citations should be given in quotation marks and italics. There is no need to use quotation marks in indirect quotations, but it is required to give the source information

in a parenthetical citation. Footnotes should not be used when citing the source. Article texts should be prepared according to the APA format that follows the author-page method of in-text citation. According to the writing rules determined by the journal, the guidelines for references are as follows:

In-text citation for sources by one author (Köprülü 2003: 145).

In-text citations for sources by multiple authors (Oğuz et al. 2018: 356).

In-text citations for sources that are published by the same author in the same year (Düzgün 2020a: 46; Düzgün 2020b: 79).

In-text citations for one more source in the same sentence (Körülü 2003: 145; Düzgün 2014: 230; Atnur 2017: 18).

Citing the indirect sources: (Aarne 1910, qtd. Günay 1975: 20). Whenever possible, take material from the original source, rather than citing an indirect source

Oral Source citation (Name Surname, Date / Place of Interview).

If the name of the cited author is given in the text: (2014: 12)

Abbreviations such as *abid. ag.* should not be used.

In works or manuscripts whose publication date is not known, only the author's name is given.

For works whose author name is not known, the name of the work should be written.

Internet resources should be given with the web address and date of access.

Footnote: Except for the reference, additional information about the main subject of the text can be given with footnotes. Footnotes are at the end of the page. Footnotes are given in 9 points and single line spacing.

Bibliography: The bibliography should be placed at the end of the article and in alphabetical order according to the surname of the author. The bibliography should be in accordance with the writing rules of the journal.

Only works cited in the text should be included.

Bullets should not be used to list the references

If there is more than one citation for the same author, the date of publication should be taken as a basis in the order of the list.

If more than one work of the same author published in the same year is cited, the references should be listed by coding as a, b, c.

Bibliography Rules and Guidelines :

Books: (It includes stories, novels, poems, textbooks, scientific boks)	
Books with one author	Özdemir, Nebi (2017) <i>Kültür Bilimi ve Yönetimi</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Books with three or more authors	Oğuz, M. Öcal vd. (2008) <i>Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Edited books	Alver, Köksal (Ed.) (2019) <i>Kent Sosyolojisi</i> , İstanbul: Çizgi Kitabevi.
Translated books	Tomlinson, John (2013) <i>Küreselleşme ve Kültür</i> , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Books chapter from a edited book	Güvenç, Ahmet Özgür (2019) “Çizgi Roman Formunda Yayımlanan Dede Korkut Anlatıları: Çocuk Haftası Dergisi Örneği”, <i>Çizgi Roman Kitabı</i> (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
Journal Article: (It include short works such as a journal article, a book chapter, an encyclopedia article, an interview and a letter)	Düzgün, Dilaver (2019) “Halk Kültürü Değişmeleri ve Bir Alan Araştırması”, <i>Milli Folklor</i> , 31 (124), 62-74.
Translated Journal Article:	Bronner, Simon J. (2017) “Uygulamadaki Folklorun Bir Tanımına Doğru”, (Çev.: Aral, Ahmet Erman), <i>Milli Folklor</i> , 29 (113), 93-116.

Web Sources:	Sarı, Selay. “Dizilerle Kültür İhracatı” (05 Ağustos 2017) Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021. http://www.milliyetsanat.com/yazar-detay/selay-sari/dizilerle-kultur-ihracati/8241
Audiovisual Media: The person who made a significant contribution to work such as director, screenwriter, actor, writer, composer, singer. will be highlighted.	Akay, Ezel (Yönetmen). 2006. Karagöz Hacivat Neden Öldürüldü?. Senaryo: Ezel Akay, Levent Kazak. Oyuncular: Beyazıt Öztürk, Haluk Bilginer vd. DVD. Özen Film.